

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
Кафедра початкової освіти

ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ УПРАВЛЯТИ ГОЛОСОМ І ДИХАННЯМ УЧНІВ 4
КЛАСУ ПІД ЧАС ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
Спеціальність 013 «Початкова освіта»

Комарова Ірина Олександрівна,
студентка групи Пом-1-24-1.4д
Науковий керівник:
Бондаренко Геннадій Леонідович,
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри початкової освіти

Допущено до захисту
Протокол №__ від _____ 25 року
Завідувач кафедри _____ Г. Л. Бондаренко

КИЇВ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
 РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ В ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ.....	6
1.1. Розкриття сутності базових понять дослідження	6
1.2.Формування вмінь управляти голосом і диханням у здобувачів початкової освіти як науково-педагогічна проблема.....	16
1.3. Формування вмінь управляти голосом і диханням учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів у практиці початкової школи.....	24
Висновки до розділу I.....	33
 РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ УПРАВЛЯТИ ГОЛОСОМ І ДИХАННЯМ УЧНІВ 4 КЛАСУ ПІД ЧАС ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ.....	36
2.1. Актуальний стан готовності вчителя початкових класів до формування в учнів 4 класу вмінь управляти голосом і диханням під час виразного читання художніх творів.....	36
2.2. Педагогічний інструментарій формувального етапу наукової розвідки.....	40
2.3. Організація та аналіз результатів педагогічного дослідження.....	48
Висновки до розділу II.....	52
 ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	61
ДОДАТКИ.....	67

ВСТУП

Актуальність теми. Молодший шкільний вік – важливий етап у житті кожної людини. Бо в цей період проходить процес формування особистості дитини, наслідки якого супроводжують її протягом усього життя. У молодшому шкільному віці відбувається залучення дитини до пізнання навколишнього світу, період його початкової соціалізації. У цьому віці активізується самостійність мислення, розвивається пізнавальний інтерес.

Одним із завдань Нової української школи є формування особистості, здатної до ефективного спілкування, самовираження та творчої діяльності. У цьому контексті читання в початковій школі розглядається не лише як засіб опанування мови, а й як потужний інструмент розвитку емоційно-ціннісної сфери, мислення, мовлення й культури сприйняття художнього слова. Особливого значення набуває виразне читання як вид мовленнєвої діяльності, який поєднує інтелектуальне, емоційне та фізіологічне навантаження. Саме тому формування вмінь управляти голосом і диханням під час виразного читання стає необхідною умовою для повноцінного розвитку читацької компетентності учнів 4 класу.

Попри наявності наукових праць із методики читання (Н. Бібік, А. Капська, Г. Олійник, М. Вашуленко, Л. Башманівська та ін.), у сучасній практиці початкової школи все ще спостерігається недостатня увага до формування техніки мовлення. Вчителі здебільшого акцентують увагу на швидкості читання, тоді як якість мовлення – інтонаційна виразність, сила голосу, дихальна витривалість – часто залишаються поза увагою. Це зумовлює необхідність розроблення системи педагогічних умов і вправ, спрямованих на формування вмінь управляти голосом і диханням учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів.

Отже, актуальність дослідження визначається:

- потребою вдосконалення методики формування техніки мовлення учнів молодшого віку;

- необхідністю підвищення ефективності уроків читання через розвиток голосових і дихальних вправ;
- важливістю гармонійного поєднання фізіологічних, мовленнєвих та психолого-педагогічних аспектів читацької діяльності учнів.

Мета дослідження – проаналізувати стан досліджуваної проблеми у науковій літературі та практиці; розробити та дослідити дієвість педагогічного інструментарію формування умінь управляти голосом і диханням учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів.

Завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз наукових джерел із проблеми дослідження та розкрити сутність понять дослідження.
2. Схарактеризувати теоретичні та практичні аспекти формування вмінь управляти голосом і диханням у здобувачів початкової освіти.
3. Встановити актуальний стан готовності вчителів початкових класів до формування вмінь управляти голосом і диханням під час виразного читання, визначити критерії, показники та рівні готовності.
4. Розробити педагогічний інструментарій формування умінь управляти голосом і диханням учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів та дослідити його дієвість.

Об'єкт дослідження – процес формування умінь виразного читання у здобувачів початкової освіти.

Предмет дослідження – педагогічний інструментарій формування вмінь керування голосом і диханням учнів 4 класу під час читання художніх текстів.

Методи дослідження. Для досягнення мети, виконання поставлених завдань використано комплекс методів, а саме:

- *теоретичні*: аналіз, порівняння, узагальнення даних наукових джерел та педагогічного досвіду з проблеми формування вмінь управляти голосом і диханням учнів молодшого шкільного віку;
- *емпіричні*: анкетування, спостереження, етапи педагогічного

експерименту (констатувальний, формувальний) для перевірки рівня сформованості вмінь управляти голосом і диханням учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів.

Апробація результатів роботи. Основні положення та результати дослідження доповідалися на V Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції *«Нова українська школа в дії: актуальні проблеми методик навчання та стратегії розвитку»* з виступом *«Формування вмінь управляти голосом і диханням у здобувачів початкової освіти як науково-педагогічна проблема»* (15 травня 2025 р., Херсонський державний університет) та на I Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції *«Наукові інсайти майбутніх педагогів: від пошуку до втілення»* (24 жовтня 2025 р., Київський столичний університет імені Бориса Грінченка).

Експериментальна база дослідження. Експериментальна робота проводилася на базі таких закладів освіти, як: ТОВ «Вересень» дитячий лінгвістичний центр Печерського району (м. Київ), Ліцей №34 імені Віктора Максименка Подільського району (м. Київ), середня загальноосвітня школа I-III ступенів №42 Дніпровського району (м. Київ), Ліцей № 176 імені Мігеля де Сервантеса Сааведри Дніпровського району (м. Київ).

Структура і обсяг магістерської роботи: зміст роботи містить вступ, два розділи, висновки до двох розділів, загальні висновки, список використаних джерел (63 найменування), додатки.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ В ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ

1.1. Розкриття сутності базових понять дослідження

На підставі визначених об'єкту та предмету дослідження нами було встановлено такі базові поняття: «формування уміння», «техніка мовлення», «здобувачі початкової освіти», виразне читання», «художні твори», «управляти голосом», «управляти диханням», «формування вмінь управляти голосом і диханням в учнів 4 класу».

Термін *формування уміння* в педагогічній науці трактується як складний, багаторівневий процес набуття здобувачами освіти певний дій, які стають свідомими, узагальненими й автоматизованими. У працях Н. Бібік зазначено, що формування умінь – послідовне проходження етапів від ознайомлення з дією до її свідомого виконання й доведення до автоматизму [7]. У педагогічній літературі дослідника С. Гончаренко поняття *уміння* – це засвоєний спосіб дії, що ґрунтується на певних знаннях і навичках та забезпечує ефективність виконання конкретних завдань [12, с. 338]. Філософський словник визначення поняття *уміння* трактує як засіб застосування засвоєних знань на практиці [48]. У цьому розумінні *формування уміння* передбачає не лише ознайомлення школяра з певними знаннями, а й створення умов для практичного застосування цих знань у різних навчальних ситуаціях. Водночас, на відміну від навички, уміння завжди містить свідомий контроль і здатність до перенесення дії в нові умови. Уміння, на відміну від знань, передбачають практичне застосування, а їх формування – активну діяльність суб'єкта.

У контексті виразного читання термін формування уміння означає поступове опанування способів свідомого керування голосом і диханням. Учень 4 класу має не лише читати правильно, а й розуміти, як дихати, щоб голос звучав природньо, виразно та не втомлював. Як зазначає О. Савченко, виразне читання

є «вищим щаблем розвитку читацької діяльності», оскільки поєднує техніку мовлення з емоційно-смісловим сприйняттям тексту [46].

Тож, *формування уміння* – це поетапний педагогічний процес, у ході якого здобувачі освіти переходять від елементарних дій до свідомого використання. Дослідники підкреслюють, що в початковій школі цей процес має поетапний характер: від наслідування зразків – до частково самостійних дій і, зрештою, до сформованої навички [7, с. 32; 10, с. 24]. У нашому випадку – це рух від простого читання вголос до свідомого, виразного, інтонаційно насиченого читання, де дитина керує власним голосом і диханням.

Перш за все, з'ясуємо хто ж такі *здобувачі початкової освіти*. Державний стандарт початкової освіти [45] зазначає, що це діти молодшого шкільного віку (1-4 класи), які отримують перший рівень повної загальної середньої освіти.

ЗАТВЕРДЖЕНО
постановою Кабінету Міністрів України
21 лютого 2018 р. № 87
(у редакції постанови Кабінету Міністрів України
[від 24 липня 2019 р. № 688](#))

ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ **початкової освіти**

1. Цей Державний стандарт початкової освіти (далі - Державний стандарт) визначає вимоги до обов'язкових результатів навчання та компетентностей здобувачів освіти ([додатки 1-11](#)), загальний обсяг їх навчального навантаження у базовому навчальному плані початкової освіти ([додаток 12](#)).

2. У цьому Державному стандарті терміни вживаються у такому значенні:

1) загальні результати навчання - сукупність знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистісних якостей здобувачів початкової освіти, що відповідають загальним цілям освітньої галузі;

2) здобувач освіти - здобувач освіти на першому рівні повної загальної середньої освіти;

3) початкова освіта - перший рівень повної загальної середньої освіти, який відповідає першому рівню [Національної рамки кваліфікацій](#).

Скриншот 1.1 Державний стандарт початкової освіти [45]

У працях Н. Бібік і О. Савченко [7; 46] підкреслюється, що молодший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку мовлення. У 4 класі здобувачі освіти здатні усвідомлювати основи техніки мовлення – відчувати інтонацію,

розуміти темп, паузи, логічні наголоси. Це створює передумови для свідомого формування умінь керування голосом і диханням. Саме в молодшому шкільному віці закладаються основи майбутньої мовної особистості, тому важливо приділяти увагу формуванню мовленнєвої культури [52]. Також активно формуються основи мовленнєвої особистості, що зумовлює потребу в систематичному вдосконаленні *техніки мовлення* та розвитку навичок *виразного читання*.

Проаналізувавши наукові джерела [19; 35; 48; 63] встановлено, що *техніка мовлення* – це основа для розвитку читацької компетентності в здобувачів початкової освіти. На думку Г. Олійник [35, с. 14], це – «важливий мовленнєвий механізм, без якого не досягнути високих результатів». Це комплекс навичок, які забезпечують чіткість, правильність і виразність мовлення [3].

Сутність терміну *виразне читання* розкрито в Українському педагогічному словнику [12]. Воно грає особливу роль у становленні техніки мовлення.

Виразне читання – це вид мовленнєвої діяльності, яке передбачає оволодіння інтонаційними засобами, такими як: темп, управління голосом, використання пауз. Саме завдяки ним ми передаємо сенс творів, вчимо передавати настрій, переживання. За А. Капською [19, с. 12], воно є «читанням художнього тексту з дотриманням логіко-інтонаційних і ритмомелодійних особливостей, що забезпечує його адекватне сприйняття слухачами».

Науковці виділяють три основні компоненти виразного читання:

1. Логічний – усвідомлення змісту, визначення головної думки;
2. Емоційний – передача почуттів, ставлення до прочитаного;
3. Технічний – володіння голосом, диханням, темпом, інтонацією.

Технічна складова тісно пов'язана з фізіологією мовлення. Як підкреслює Г. Олійник [35], «неможливо досягти виразності без належного контролю дихання і голосу, бо саме вони забезпечують динаміку звучання». Отже, виразне читання – це не лише літературна діяльність, а й педагогічний засіб розвитку комунікативних і психофізичних якостей учня.

Дослідники підкреслюють, що виразне читання в початковій школі виконує подвійну функцію: воно одночасно розвиває мовлення та формує естетичне ставлення до слова [32; 59]. Для дітей цього віку воно стає не лише навчальною вправою, а й способом емоційного занурення в художній твір.

Тісно пов'язане з цим поняття «художні твори», адже саме вони становлять змістовну основу для роботи над виразним читанням. *Художній твір* у контексті початкової школи – це доступний за змістом і формою літературний текст, що має виховний та естетичний потенціал. У молодшій школі діти читають казки, байки, вірші, оповідання, які є не лише джерелом знань і виховних ідей, а й важливим емоційним стимулом для розвитку мовлення [10; 26]. Взаємодія з художнім текстом вимагає від школярів не лише розуміння змісту, а й уміння передати його образність та інтонаційну багатобарвність.

Г. Олійник [35, с.9] підкреслює, що художній твір у шкільній практиці виступає засобом формування світогляду, моральних і духовних цінностей. У методиці викладання літератури [5, с. 10] наголошується, що в 4 класі добираються тексти, здатні розвивати не лише читацьку техніку, а й уміння емоційно-ціннісного ставлення до літературного образу. Саме тому робота з художніми творами потребує застосування виразного читання як основного засобу їхнього естетичного опанування.

І для того, аби вміти виразно читати художні твори, потрібно навчитися *управляти голосом та управляти диханням*.

Голос – це основний інструмент мовлення людини. Він формується завдяки злагодженій роботі дихальної системи, голосових зв'язок і резонаторів. У педагогіці голос розглядається не лише як фізіологічний феномен, а й як виразний засіб комунікації, здатний передавати смислові та емоційні відтінки мовлення [5; 35]. Для учнів початкової школи характерним є ще недостатній розвиток голосових можливостей, тому вони часто стикаються з проблемами в силі звучання, у стійкості тембру, у правильному використанні висоти тону. Тому навчання виразного читання передбачає системну роботу з голосом, яка

включає розвиток дикції, інтонаційної гнучкості та вміння передавати емоційність художнього твору [3; 24].

Управління голосом у методиці виразного читання означає свідоме використання його параметрів – сили, висоти, тембру, темпу та мелодики – для досягнення комунікативної виразності [6]. Наприклад, під час читання художнього твору учень може змінювати силу голосу, щоб підкреслити драматичність ситуації, або уповільнювати темп, щоб передати важливу думку. Молодші школярі лише вчаться керувати цими засобами, тому педагог має систематично вводити вправи на варіювання голосових характеристик: читання з нарощуванням чи зменшенням гучності, відтворення різних емоційних станів через зміну тембру голосу, вправи на ритмічність та інтонаційні акценти [32; 51]. Формування вміння керувати голосом тісно пов'язане з розвитком слухового самоконтролю. Учень повинен навчитися чути власний голос, розрізняти, чи відповідає його інтонація змісту тексту. Для цього застосовуються методи аудіозапису читання з подальшим аналізом, робота в парах або групах, коли діти оцінюють виразність одне одного, що сприяє формуванню критичного мислення й розвитку естетичного сприйняття мовлення [19; 47].

В основі занять із техніки мовлення також лежать вправи з *диханням*. «Правильне дихання відіграє суттєву роль у зміні якості голосу людини» [19]. Також у цій роботі зазначається, що правильне дихання зберігає голосі зв'язки, що є важливим для подальшої роботи. *Дихання* – це фізіологічна основа мовлення, яка здійснюється за допомогою дихального апарату [35].

За Л. Шевчук [63, с. 3], правильне мовленнєве дихання – це «цілеспрямоване регулювання вдиху та видиху під час мовлення з метою досягнення оптимального голосоутворення». Мовленнєве дихання відрізняється від фізіологічного, оскільки вимагає довшого й контрольованого видиху, який забезпечує плавність і завершеність мовлення [15]. Молодші школярі, не володіючи цим умінням, швидко виснажуються під час читання вголос, часто роблять паузи в невідповідних місцях, що знижує смислову виразність тексту. Дослідження показують, що спеціально організовані вправи на розвиток

дихання? наприклад, «читання на одному подиху», тренування тривалого видиху, вправи з вимовлянням звуків у ритмі дихання, сприяють формуванню стійкого мовленнєвого апарату школярів [31; 63].

Управління диханням – це здатність свідомо координувати вдих і видих у процесі мовлення, добирати довжину фрази відповідно до змістових відрізків тексту. Наукові дані підтверджують, що правильне мовленнєве дихання підвищує стійкість голосу, запобігає перевтомі голосових зв'язок і забезпечує цілісність смислового викладу [15; 30]. Для учнів 4 класу актуальними є завдання навчитися робити глибокий і швидкий вдих, контролювати плавний видих та раціонально розподіляти повітря під час читання.

Отже, управління голосом і диханням виступає фундаментальною умовою виразного читання художніх творів. Формування цих умінь у молодших школярів передбачає поєднання фізіологічних тренувань (дихальні й голосові вправи) та методичних прийомів (робота з інтонацією, темпом, логічними наголосами). Такий інтегрований підхід дозволяє підвищити рівень читацької компетентності учнів 4 класу та забезпечує гармонійний розвиток їхньої мовленнєвої культури [7; 46]. Усі поняття, визначені в межах дослідження, перебувають у тісному взаємозв'язку: техніка мовлення спирається на правильне дихання, голос – це інструмент емоційної виразності, а художній твір – матеріалом для практичного відпрацювання цих навичок.

Аналіз результатів наукового пошуку дає нам підстави для формулювання визначення терміну *формування вмінь управляти голосом і диханням в учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів* таким контекстом: формування вмінь управляти голосом і диханням в учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів – педагогічний процес, який об'єднує засвоєння теоретичних знань про техніку мовлення з їх практичним застосуванням під час виразного читання художніх творів, сприяє розвитку мовної культури, читацької компетентності та загального рівня мовленнєвих навичок учнів.

Таким чином, розкриття сутності термінів *формування умінь, техніка мовлення, здобувачі початкової освіти, виразне читання, художні твори,*

управляти голосом, управляти диханням, формування вмінь управляти голосом і диханням в учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів сприяло складанню термінологічного каркасу дослідження, яке ми представили в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Визначення сутності базових понять

Базове поняття	Зміст визначення	Джерело
Формування умінь	послідовне проходження етапів від ознайомлення з дією до її свідомого виконання й доведення до автоматизму; це поетапний педагогічний процес, у ході якого здобувачі освіти переходять від елементарних дій до свідомого використання.	Гончаренко Семен. Український педагогічний словник [12]; Сергеева Л. М. Управлінські навички молодшого спеціаліста: теорія та методика формування [49]; Бібік Н. М. Компетентнісний підхід у початковій школі: теорія і практика. – Київ: Педагогічна думка, 2018. – 204 с. [7]; Вашуленко М. С. Методика навчання української мови в початковій школі. – Київ: Освіта, 2011. – 384 с. [10].
Здобувачі початкової освіти	здобувач освіти на першому рівні повної загальної середньої освіти, який відповідає першому рівню <u>Національної рамки кваліфікацій</u> .	Про затвердження Державного стандарту початкової освіти [45]

Виразне читання	це вид мовленнєвої діяльності, яке передбачає оволодіння інтонаційними засобами, такими як: темп, управління голосом, використання пауз; «читання художнього тексту з дотриманням логіко-інтонаційних і ритмомелодійних особливостей, що забезпечує його адекватне сприйняття слухачами».	Капська А. Й. – Виразне читання, Київ : Вища школа, 1986. – 166 с. [19]
Техніка мовлення	Це комплекс навичок, які забезпечують чіткість, правильність і виразність мовлення; «важливий мовленнєвий механізм, без якого не досягнути високих результатів».	Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990.- 230 с; Капська А. Й. – Виразне читання, Київ : Вища школа, 1986. – 166 с [19]; Олійник Г. А. Виразне читання: Основи теорії: Навч. посібник. – К.; Вища шк., 1995. – 207 с. [35]; Сагач Г. М. Словник основних термінів та понять риторики: [Навч. посіб.]. – К. : МАУП, 2006. – 280 с. – (Б-ка «Златоуст»; Вип. 1). – Бібліогр. : с. 269-278. [46];

		Шевчук Л. В. – Фізіологія і техніка мовлення [Електронний ресурс] електрон. метод. рек. та матеріали до практич. занять для здобув. першого (бакалавр.) рівня вищ. освіти спец. 035 Філологія (спеціалізації 035.10 Прикладна лінгвістика) / уклад.: Л. В. Шевчук. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2024. – 21 с. – 0,6 МБ. [63].
Художні твори	це доступний за змістом і формою літературний текст, що має виховний та естетичний потенціал.	Вашуленко М. С. Методика навчання української мови в початковій школі. – Київ: Освіта, 2011. – 384 с. [10]; Лаврушко Г.Б - Формування читацької культури у початковій школі" Науково-методичні підходи до розвитку інтересу до читання і формування читацьких навичок у дітей в рамках програми "Інтелект України" [27].
Голос	розглядається не лише як фізіологічний феномен, а й як виразний засіб комунікації, здатний передавати смислові та	Башманівська Л. А. Методика навчання української літератури: від теорії до практики: навчально-методичний посібник.

	емоційні відтінки мовлення.	Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2024. 148 с. [5]; Олійник Г. А. Виразне читання: Основи теорії: Навч. посібник. – К,: Вища шк., 1995. – 207 с. [35].
Управління голосом	у методиці виразного читання означає свідоме використання його параметрів – сили, висоти, тембру, темпу та мелодики – для досягнення комунікативної виразності	Башманівська Л. А., Башманівський В. І. Дикція й емісія голосу. Виразність професійного мовлення журналіста: навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів і дистанційного навчання. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2022. 108 с. [6].
Дихання	це фізіологічна основа мовлення, яка здійснюється за допомогою дихального апарату	Олійник Г. А. Виразне читання: Основи теорії: Навч. посібник. – К,: Вища шк., 1995. – 207 с. [35].
Управління диханням	це здатність свідомо координувати вдих і видих у процесі мовлення, добирати довжину фрази відповідно до змістових відрізків тексту.	Дорошенко С. І. Основи культури і техніки усного мовлення : навч. посіб. Харків, 2002. 144 с. [15]; Мамешина М. <i>Функціональний стан дихальної та серцево-судинної системи школярів 5-6 класів</i> [30].

Формування вмінь управляти голосом і диханням в учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів	педагогічний процес, який об'єднує засвоєння теоретичних знань про техніку мовлення з їх практичним застосуванням під час виразного читання художніх творів, сприяє розвитку мовної культури, читацької компетентності та загального рівня мовленнєвих навичок учнів.	Виведено нами
--	---	---------------

1.2.Формування вмінь управляти голосом і диханням у здобувачів початкової освіти як науково-педагогічна проблема

Розвиток мовленнєвої діяльності здобувачів початкової освіти – одне з пріоритетних завдань сьогодення, адже саме в цей період відбувається активне становлення основ комунікативної компетентності, формуються навички усного мовлення. Важливу роль у цьому процесі відіграє формування вмінь управляти голосом і диханням, оскільки це допоможе оволодіти розвитку виразного читання й технікою мовлення.

Формування вмінь управляти голосом і диханням у здобувачів початкової освіти постає як багаторівнева науково-педагогічна проблема, що охоплює педагогічний, психологічний, фізіологічний та лінгвістичний аспекти. Молодший шкільний вік є найбільш сприятливим для закладання основ мовленнєвої культури, адже саме в цей період відбувається активний розвиток артикуляційного апарату, дихальної системи та психоемоційної сфери дитини. Невипадково в Державному стандарті початкової освіти [45] акцентується на

формуванні в учнів умінь виразно та правильно читати, адже це визначає подальший успіх у засвоєнні всіх навчальних предметів [10, с. 203].

Формування вмінь управляти голосом і диханням у здобувачів початкової освіти – це важливий компонент для всебічного розвитку молодших школярів, адже воно впливає на виразність читання, культуру мовлення, мовленнєву діяльність. Управління голосом і диханням забезпечить емоційне забарвлення мовлення, ритмічність та плавність. А відсутність цих умінь зробить текст читання монотонним, поверхневим і призведе до відсутності мотивації в принципі.

Проблема керування голосом і диханням привертала увагу педагогів ще в другій половині XX століття, тобто вона не є новою проблемою в педагогіці. Її досліджували різні педагоги та мовознавці, зокрема Н. Бабич, Г. Олійник, А. Капська, Н. Бібік і т.д. У працях Н. Бабич [3] підкреслювалося, що культура мовлення – не тільки про граматичну правильність, а й уміння володіти диханням, голосом, інтонацією. Дослідниця розглядала мовленнєву діяльність так, що техніка мовлення стала невід’ємною умовою комунікативної компетентності.

Проблема розвитку мовлення через читання має глибоке підґрунтя. Виразне читання – це не лише спосіб сприйняття художнього тексту, а й потужний інструмент розвитку техніки мовлення. За працею С. Богатко, виразне читання – це «засіб художнього осмислення тексту, у якому відбувається поєднання змістової інтерпретації з інтонаційним і емоційним оформленням» [8]. Під час роботи із здобувачами початкової освіти важливо звертати увагу на гармонійне поєднання змісту тексту, голосу та дихання. Як наголошує Г. Олійник, «дитина має навчитися слухати власне мовлення, оцінювати звучання голосу, темп, інтонацію» [35, с. 18]. Таким чином, розвиток умінь управляти голосом і диханням – не ізольований процес, а складова культури слухового самоконтролю.

Значний внесок у розвиток цієї науково-педагогічної проблеми зробила А. Капська [19; 20], яка підкреслювала, що правильне мовленнєве дихання та

тренування голосу – це основа виразного читання, оскільки вони забезпечують чітку дикцію, смислову інтонацію та оптимальний темп. Її підходи зводилися до поетапного оволодіння технікою: від вправ на дихання та голосові звуки – до роботи над інтонацією та паузами. Також дослідниця пояснює, що робота над голосом і диханням має здійснюватися систематично, починаючи з початкової школи, де дитина вперше стикається з публічним мовленням – читання вголос, переказ і т.д. [19, с. 12- 14].

У своїй науковій роботі Г. Олійник виділяє чотири складники техніки мовлення:

- 1) дихання;
- 2) голос;
- 3) дикція;
- 4) орфоепія. [35, с. 14]

При цьому голос і дихання виступають базовими складниками, адже вони забезпечують силу, звучність, тембр. Голос і дихання – це взаємопов’язані складники мовленнєвого процесу. Без належної організації та знань як управляти диханням голос утрачає силу, звучність і виразність, тоді як правильно поставлене дихання допомагає уникнути втоми та формує стійкі навички виразного читання. У своїй роботі Г. Олійник доводить, що дихання забезпечує ритмічність і плавність мовлення, а володіння голосом надає йому емоційного забарвлення та інтонаційної різноманітності [35, с. 15]. Вона наголосила: «Не можна вплинути на слухача, якщо слова нечіткі, звуки нечітко вимовлені, а дихання збивається» [35, с. 14–15]. Такий підхід відображує практичну спрямованість проблеми, оскільки педагог не лише навчає дітей, а й щоденно використовує голос як інструмент професійної діяльності. «Голос – це головний інструмент для вчителя» [35, с. 23]. Вчитель як ніхто повинен розумітися на особливостях голосу та уміти його удосконалювати, якщо є проблеми чи труднощі.

Розглянемо проблему формування голосу й дихання з фізіологічної точки зору. У своїх роботах А. Капська [19, с. 12-13] зазначили, що дихання поділяється на чотири типи:

- 1) ключичний, або плечовий;
- 2) грудний;
- 3) діафрагмальний, або черевний;
- 4) реберно-діафрагмальний, або повний.

Реберно-діафрагмальний тип дихання вважається найбільш правильним і доцільним для вчителя, бо на думку дослідниці А. Капської [19, с. 14], завдяки цьому типу читач може оперувати своїм диханням, читаючи будь-який текст. І ще науковиця зазначає, що правильне дихання – це основа для розвитку сили голосу, його звучності та виразності.

Г. Олійник у своїй роботі вказує трохи інакше. Науковиця наголосила, що саме *комбінований* тип дихання більш доцільний [35, с. 16]. Адже використовуючи такий тип дихання, усі ділянки легень наповнюються повітрям.

Проблема дихання тісно пов'язана з психофізіологічними особливостями молодших школярів. Як свідчать медичні дослідження [30], правильне діафрагмальне дихання не тільки забезпечує якісне мовлення, а й позитивно впливає на загальний стан здоров'я дітей. Це ще раз підтверджує необхідність інтеграції фізіологічних знань у методику початкової освіти.

Наукові розвідки Л. Мороз-Рекотової спрямовані на вивчення голосу як культурного феномену. Дослідниця вважає, що робота з голосом у початковій школі має формувати в учнів відчуття краси мовлення, його мелодійності та гармонійності [33, с. 119]. У цьому контексті формування техніки дихання та голосу розглядається не лише як практичне вміння, а як елемент прилучення до культури слова.

Дослідження Л. Башманівської спрямовані на методику розвитку виразного читання, де значне місце відведено тренуванню голосу та дихання. Вона акцентує увагу на важливості систематичних вправ, які поєднують технічні й творчі аспекти: робота з темпом, інтонаційними малюнками, смисловими

паузами. Таким чином, формування умінь управляти голосом і диханням у школярів має відбуватися в органічному поєднанні з розвитком їхньої читацької компетентності [5, с. 47].

Варто враховувати й психологічний аспект проблеми. Н. Ігнатенко доводить, що діти молодшого шкільного віку часто сприймають текст фрагментарно, тому для них особливо важливо навчитися правильно дихати, щоб регулювати паузи та робити читання більш усвідомленим [18, с. 41]. Це допомагає уникнути механічного відтворення та забезпечує розвиток емоційно-образного читання. Адже коли дитина читає з інтересом, розуміє зміст, починає співпереживати героям, то голос стає природно виразним, дихання ритмічним. Тому вчитель має не лише навчати технічним прийомам, а й розвивати емоційно-естетичне сприйняття тексту.

Проблема розвитку дихання в педагогів вивчалася також у фізіологічному аспекті. За дослідженнями Л. Шевчук [63], мовленнєве дихання – складна координація роботи органів дихальної системи, голосових зв'язок і резонаторів. Недостатній контроль дихання призводить до перенапруження голосового апарату, втрати звучності, появи монотонності.

На думку І. Кравцової [23; 24], формування голосових і дихальних умінь у здобувачів педагогічної освіти повинно бути етапним. На початковому етапі (1-2 курси) необхідно сформувати фізіологічну основу – правильне дихання, артикуляцію, дикцію. На подальших етапах увага зосереджується на інтонаційній гнучкості, темпі та уміння виражати емоційний стан голосом. Завершальним є етап педагогічної практики, де студенти застосовують набуті вміння в реальному навчальному середовищі.

Цінним є риторичний підхід до вивчення голосу. Г. Сагач розглядає голос як інструмент риторичного впливу, від правильного використання якого залежить успіх мовленнєвої діяльності [47, с. 41]. Для молодших школярів це означає, що в процесі навчання виразного читання формується не лише техніка, а й уміння емоційно впливати на слухача, що сприяє розвитку базових комунікативних компетентностей.

На основі аналізу досліджень можна виокремити низку педагогічних умов, які забезпечують ефективність формування дихально-голосових умінь у дітей молодшого віку:

1. Системність – регулярне використання вправ, що охоплюють дихальний, голосовий і інтонаційний аспекти;
2. Комплексність – поєднання технічних (дихальних, артикуляційних) і творчих (емоційних, інтонаційних) методів;
3. Ігрова мотивація – використання сюжетно-рольових ігор, інсценізацій;
4. Поступовість – від простих вправ до складних форм художнього читання;
5. Індивідуалізація – врахування темпу дихання, силу голосу, природних даних кожної дитини;
6. Зворотний зв'язок – коментарі, самооцінка, аудіозаписи читання для аналізу прогресу.

Як підкреслює Л. Мороз-Рекотова [33], лише при системному поєднанні цих умов можна сформувати в учнів мовленнєву майстерність, у якій голос і дихання стають природними інструментами виразності.

Таким чином, аналіз наукових і методичних джерел дозволяє нам зробити висновок, що формування вмінь управляти голосом і диханням – важлива складова підготовки молодших школярів до виразного читання. Цей процес має бути цілеспрямованим, системним і побудованим з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів. А також має не лише передбачати опанування технічних навичок, а й формування культури мовлення, емоційної чутливості, використовувати голос як засіб художнього вираження.

Розглядаючи проблему з точки зору сучасної педагогіки, можна виокремити основні наукові підходи до формування вмінь управляти голосом і диханням у дітей молодшого віку, які подані в таблиці 1.2.

**Наукові підходи до формування дихально-голосових умінь у
початковій школі**

Підхід	Представники	Сутність і педагогічна ідея	Практичне значення
Фізіологічний	А. Капська [19; 20], Г. Олійник [35], Л. Шевчук [63], М. Мамешина [30]	Підготовка мовленнєвого апарату через дихальні та голосові вправи; розвиток координації між диханням і артикуляцією	Забезпечує правильну роботу голосового апарату, сприяє природності мовлення
Психологічний	О. Пономарів [40], Н. Ігнатенко [18]	Формування внутрішньої готовності до виразного мовлення; розвиток емоційної пам'яті та уяви	Виховує вміння передавати емоційний зміст твору, розвиває емпатію
Методичний (компетентнісний)	О. Савченко [46], Л. Башманівська [5], І. Кравцова [23]	Розвиток практичних умінь керування голосом і диханням під час читання текстів	Формує цілісну мовленнєву компетентність, необхідну в умовах НУШ
Риторичний	Г. Сагач [47]	Розвиток культури усного мовлення на основі принципів античної й сучасної риторики; усвідомлення ролі голосу, пауз, інтонації та емоцій у процесі спілкування	Сприяє гармонійному поєднанню технічних і духовно-моральних аспектів мовлення; формує ораторські навички з раннього віку

Ефективність формування цих умінь залежить від професійної підготовки вчителя. Педагог має володіти власною культурою мовлення, бути взірцем виразного читання, знати як можна тренувати голос і дихання.

Отже, формування вмінь управляти голосом і диханням у початковій школі – не лише технічне завдання, а й педагогічне явище, яке має глибоке культурне, виховне та естетичне значення. Управління голосом і диханням під час виразного читання виступає важливим чинником розвитку читацької компетентності та загальної культури мовлення здобувачів освіти.

Формування вмінь управляти голосом і диханням у здобувачів початкової освіти – невід’ємний складник професійної компетентності майбутнього вчителя. Науково-педагогічні джерела засвідчують, що ефективність цього процесу забезпечується поєднанням теоретичних знань про фізіологію мовлення з практичними тренуваннями дихальних і голосових навичок.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що формування вмінь управляти голосом і диханням в дітей молодшого віку – складний, багаторівневий процес, який включає:

- Фізіологічний аспект – формування навичок правильного дихання, дикції, артикуляції;
- Психологічний аспект – розвиток слухової уваги, емоційної чутливості, мовленнєвого самоконтролю;
- Педагогічний аспект – організація системи навчальних вправ, створення сприятливого емоційного середовища;
- Естетичний аспект – виховання любові до художнього слова, емоційної виразності, внутрішнього слуху.

Розвиток голосу та дихання сприяє не лише професійному становленню педагога, а й формує його педагогічну харизму, культуру спілкування та здатність до ефективної взаємодії з учнями.

1.3. Формування вмінь управляти голосом і диханням учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів у практиці початкової школи

Виразне читання художніх творів – це невід’ємна складова мовленнєвого розвитку молодших школярів і один із найважливіших напрямів навчання української мови та літературного читання в початковій школі. Основна мета полягає не лише у вдосконаленні техніки читання, а й у розвитку емоційно-ціннісного ставлення до слова, формуванні вмінь розуміти й відчувати зміст художнього тексту. У процесі виразного читання дитина вчиться передавати почуття героїв, настрій автора, логічно й інтонаційно виділяти основну думку, що сприяє гармонійному розвитку мовлення й особистості загалом [46].

Формування вмінь керувати голосом і диханням учнів 4 класу – важлива умова досягнення виразності читання, адже саме голос і дихання виступають основними засобами мовленнєвої виразності. Як зазначає М. Вашуленко, розвиток правильного дихання є передумовою для чіткого, мелодійного, ритмічного звучання, а робота над голосом сприяє формуванню впевненості, комунікативності та естетичного відчуття слова [10]. Водночас досвід показує, що в шкільній практиці цьому аспекту приділяють недостатньо уваги, більшість вчителів обмежуються тренуванням швидкості й правильності читання, залишаючи поза увагою технічну сторону голосової подачі тексту.

Питання удосконалення техніки мовлення активно розглядалося в працях Л. Башманівської, І. Кравцової, О. Савченко, Г. Олійник, А. Капської, Л. Мороз-Рекотової, М. Фенко та ін. Так, Л. Башманівська наголошує, що розвиток голосу й дихання молодших школярів – це не лише технічний процес, а й виховний: у ході роботи над диханням учні вчать саморегуляції, зосередженості, контролю над власним тілом, а під час тренування голосу – виражати емоції через інтонацію, що сприяє розвитку емоційного інтелекту [5].

У практиці початкової школи вже існує ряд напрацювань, методик і досвіду вчителів, які спрямовані на формування вмінь управляти голосом і диханням під час виразного читання художніх творів. Це одне з ключових

завдань учителя початкових класів. «Учитель – не актор, але ж він – професіонал, і від нього вимагається мистецтво красномовства не в умовах сцени, а в умовах класу». [3, с. 142] Також у роботі зазначається, що студент перед тим як стати педагогом, має удосконалювати навички, поглиблювати свої знання з виразного читання. Педагогічна практика показує, що системна робота над голосом і диханням повинна бути органічною частиною кожного заняття. На уроці ми маємо робити дихальну гімнастику, вправи на темп і силу голосу, читання в ролях, а також аналіз емоційного змісту прочитаного тексту. Опрацювавши наукову роботу О. Хващенської [62], вона зазначила, що саме «Від учителя початкових класів значною мірою залежить, чи полюблять діти читання або залишаться байдужими до літератури, чи стануть вони друзями книги і постійними її читачами, таким чином здобуваючи широту кругозору, міцні знання, чи «знайдуть» самих себе, чи стануть Людиною у сьогоднішньому складному і багатогранному житті».

А. Капська, аналізуючи методику виразного читання, зазначила, що техніка дихання повинна формуватися поступово – від усвідомлення фізіологічних процесів до вироблення стійких навичок мовленнєвого дихання [19]. Дослідниця пропонує поєднувати роботу над диханням із розвитком інтонаційної виразності, логічного наголосу, темпу й ритму читання. Таким чином, вміння керувати диханням – це ніби база для керування голосом, що в свою чергу являється основою виразного читання.

Педагогічна практика доводить, що найефективніше формування голосом і диханням відбувається у процесі цілеспрямованої системної роботи, яка включає як спеціальні вправи, так і використання прийомів емоційно-інтонаційного читання. За спостереженням Л. Мороз-Рекотової, систематичні вправи з розвитку голосу сприяють формуванню правильного тембру, сили й висоти голосу, що виявляється у чіткішому, ритмічнішому та природнішому читанні учнів [33]. Авторка наголошує на важливості поєднання роботи над технікою мовлення з елементами гри, оскільки це створює позитивну мотивацію в дітей, знижує напруження та робить навчання захопливим.

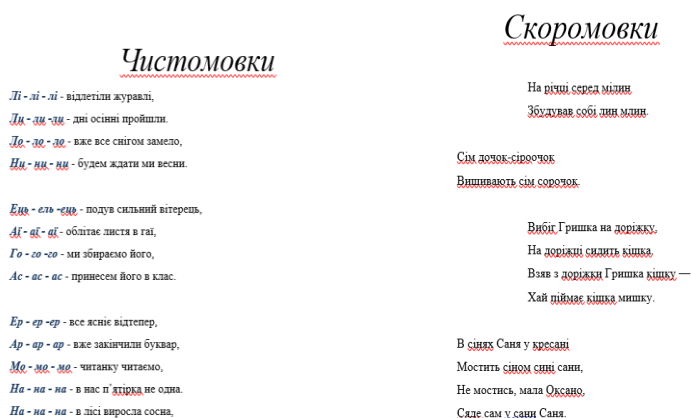
Важливо, щоб робота над розвитком дихання та голосу не відбувалася ізольовано, а інтегрувалася в систему навчання читання. О. Савченко зазначила, що ефективність формування читацької компетентності залежить від поєднання технічної, змістової та емоційної сторін читання [46]. Учитель має не лише розвивати технічні навички, а й навчати дітей слухати власне мовлення, аналізувати, як інтонація та сила голосу впливають на сприйняття тексту.

У публікаціях Л. Кравцової [23] і О. Хващевської [62] наголошується на необхідності забезпечення поступовості в навчанні виразного читання. У 1-2 класах основну увагу слід приділяти розвитку мовленнєвого дихання, правильному наголошуванню складів і слів, а в 3-4 класах – роботі над інтонаційною виразністю, паузами, логічними наголосами. Таким чином, навчання керування голосом і диханням повинно будуватися за принципом наростання складності – від фізіологічних навичок до свідомого керування голосом.

У сучасній практиці початкової школи помітне прагнення до вдосконалення методики виразного читання через систематичну роботу над технікою мовлення, зокрема голосом і диханням. Методичні підходи, які запропонував В. Мартиненко [31], спрямовані на індивідуалізацію процесу формування цих умінь. Автор наголошує, що кожна дитина має свої фізіологічні особливості голосового апарату та темп дихання, тому робота з розвитку техніки мовлення має бути варіативною: одні учні потребують більше часу для засвоєння дихання, інші – для тренування дикції або сили голосу. З огляду на це вчитель має враховувати індивідуальні можливості школярів, створюючи умови для їхнього поступового процесу.

Досвід практикуючих учителів підтверджує, що дуже ефективно кожен урок починати з розвитку артикуляційного апарату та постановки дихання. С. Богатко [8] у своїй роботі описує досвід використання коротких вправ на розвиток дихання та голосу перед читанням, що допомагають учням зосередитися, налаштуватися на роботу, відчувати ритм мовлення. Зокрема, вона пропонує використовувати скоромовки, чистомовки, читання складів із дошки, таблиць

різними способами (пошепки, голосно, швидко, повільно), читання групи слів на одному диханні.

Скриншот 1.2. Богатко С. П. — «Розвиток читацької компетентності молодших школярів» [8]

А. Капська [19; 20] розробила поетапну методику навчання виразного читання, яка успішно застосовується в початкових класах. Її підхід передбачає рух від простого до складного: від вправ на постановку дихання та голосові тренування — до відпрацювання інтонаційних засобів і художньої виразності. Особливу увагу вона приділяє реберно-діафрагмальному диханню, яке забезпечує плавність і ритмічність мовлення.

Згідно з рекомендаціями Г. Олійник, основою мовленнєвого дихання є комбінований тип, який дає можливість учням говорити або читати довгі речення без додаткового вдиху, забезпечує рівномірність звучання голосу [35, с. 16]. Для цього доцільно застосовувати вправи типу «Свічка» (учні уявляють, що задувають полум'я, але плавно). Або вправа на постановку комбінованого типу дихання. Такі завдання є доступними для дітей і водночас ефективними у формуванні техніки читання [50].

Розвиток уміння виразно читати

Вправи для розвитку навичок техніки мовлення Дихальна гімнастика

- Постановка комбінованого типу дихання.

Стати вільно. Руки з обох сторін грудей на нижніх ребрах. Ця поза допоможе збагнути, у чому переваги комбінованого дихання. Слід звернути увагу на те, як, залежно від кількості повітря, що видихається, розширюється грудна клітка, розходяться ребра і подається вперед живіт. Під пальцями відчувається повітряний пояс.

Дихати безшумно, легко і регулярно, витрачаючи 5 – 6 секунд на вдихання (носом) і стільки ж на видихання (ротом). Вправу слід виконувати 2- 3 рази на день.

- Гра «Задмухування свічки»

Дітям роздаються аркуші паперу розміром 4 * 8 см. Вихідне положення: сидіти прямо, нижній край аркуша тримати великим і вказівним пальцями правої руки, верхній край розміщений на рівні рота на відстані 15 – 18 см.

Спокійно і глибоко вдихнути, затримати повітря на рахунок «один – два». Потім зробити повільний рівний видих так, щоб струмінь повітря відхилив верхній край аркуша під одним і тим самим кутом (30 – 40 градусів).

Вогонь уявної свічки має відхилитися, але не гаснути. Учні повинні усвідомити, що не потрібно все повітря з силою, до кінця. Треба зробити невелику затримку.

Скриншот 1.3. Система дидактичних вправ з удосконалення техніки читання [50]

Важливо, щоб ці вправи не сприймалися як механічне тренування, а через гру чи творче завдання.

У методичному посібнику Л. Мороз-Рекотової [33] подано детальну систему вправ на розвиток голосу та дихання, що може бути використана в практиці початкової школи. Зокрема, авторка радить практикувати вправи на тренування мовленнєвого видиху: «Зітхання» (глибокий вдих і повільний рівний видих із вимовленням голосних звуків «а», «о», «у»), «Гірка» (вдих і поступове наростання гучності при вимові складу «ма-ма-ма»), «Вітерець» (видих через губи, складені трубочкою, з імітацією легкого подуву). Такі вправи не лише допомагають тренувати дихальний апарат, але й розвивають мовленнєву координацію, яка необхідна для виразного читання.

У сучасній практиці початкової школи широко використовуються тексти з виразним ритмом і образністю (вірші, діалоги, байки, казки). Як зазначає І. Кравцова [23], саме художнє читання створює природні умови для тренування мовленнєвого дихання, адже дитина вчиться координувати вдих і видих із ритмікою тексту. Під час виразного читання вчитель організовує роботу за етапами:

- Попереднє ознайомлення з текстом – аналіз змісту, визначення настрою, відпрацювання важких слів.
- Читання вчителем – зразкове виразне виконання із поясненням, як дихати й коли робити паузу.
- Колективне читання – діти читають хором, стежать за диханням, намагаючись синхронізувати видих.
- Індивідуальне читання – учень читає уривок, а вчитель коригує його темп, інтонацію, силу голосу. У процесі такої роботи реалізується принцип поступового переходу від наслідування до самостійності. Поступово дитина починає контролювати власне дихання під час довших речень, робить логічні паузи перед новими думками, навчається відчувати ритм мови.

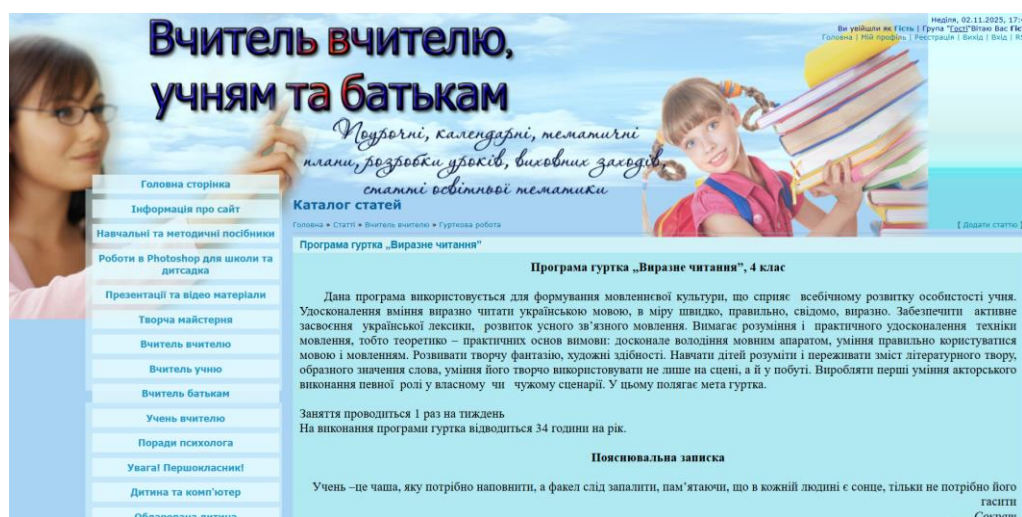
У практиці сучасної початкової школи набули поширення методики, спрямовані на розвиток мовленнєвої виразності через творчі форми діяльності: інтерактивні ігри, театралізовані читання, аудіозаписи власного читання. Наприклад, технологія «Щоденні 5» [17] передбачає систематичну роботу з короткими текстами, які учень читає вголос і фіксує свій результат. Це сприяє підвищенню усвідомленості та саморефлексії.

Ефективною формою розвитку вмінь управляти голосом і диханням – колективне читання, зокрема хорове, парне та індивідуальне. Як підкреслює О. Савченко [46], колективні форми читання створюють умови для слухового самоконтролю: дитина порівнює своє звучання із звучанням однокласників, унаслідок чого поступово вдосконалює власний темп, силу голосу та інтонацію.

Досвід педагогів демонструє, що формування вмінь керувати голосом і диханням потребує не лише системності, а й міжпредметної інтеграції. Так, учителі, які поєднують роботу над технікою мовлення з уроками музики, ритміки чи театралізованого читання, досягають значно вищих результатів. У працях О. Лантковської, В. Буйницької та О. Кіндрата [27] зазначено, що вправи на розвиток доцільно поєднувати з елементами риторики: вчити дітей говорити в різних комунікативних ситуаціях – перед класом, у діалозі, під час інсценізації твору. Такі види діяльності допомагають покращити техніку мовлення.

Важливе місце у формуванні техніки читання відводиться також роботі з емоційним компонентом голосу. Як підкреслює І. Байдюк [4], емоційна виразність мовлення сприяє підвищенню інтересу до читання, а відтак – покращенню технічних показників. Дослідниця радить використовувати вправи на інтонаційне забарвлення текстів: читання з різним настроєм (радісно, сумно, здивовано), інтонаційне порівняння уривків, читання в особах. Цей метод дає змогу дітям усвідомити, що голос – не просто технічний засіб, а й спосіб передавання емоцій і змісту.

У практиці початкової школи велике значення має гурткова робота. «Програма гуртка «Виразне читання» для 4 класу [44] передбачає систематичні заняття, спрямовані на розвиток мовленнєвого дихання, постановку голосу та інтонаційне опрацювання текстів. У програмі подаються конкретні вправи: тренування дихальних пауз, читання скоромовок для розвитку дикції, вправи на зміну темпу та гучності. Важливо, що гурток не лише формує техніку читання, а й створює умови для виховання естетичного смаку та інтересу до літератури. Позакласна діяльність такого типу допомагає дітям переносити набуті навички на уроки та в повсякденне мовлення.

Скриншот 1.4. Програма гуртка «Виразне читання», 4 клас [44]

Таким чином, аналіз педагогічного досвіду показує, що ефективно формування вмінь управляти голосом і диханням під час виразного читання

художніх творів можливе за умови дотримання систематичності та поетапності роботи, поєднання технічних і творчих вправ, використання інтерактивних форм навчання, створення позитивного емоційного фону на уроці та особистий приклад вчителя. Нижче подано узагальнену таблицю 1.3., що відображає практичні напрямки роботи вчителів початкової школи щодо розвитку вмінь управління голосом і диханням.

Таблиця 1.3

Практичні напрями роботи вчителів початкових класів щодо формування вмінь управляти голосом і диханням

Напрямок роботи	Зміст діяльності	Очікуваний результат
Розвиток дихання	Виконання дихальних вправ, навчання паузам	Формування контрольованого дихання
Робота над голосом	Вправи на силу, тембр, гучність	Збагачення тембрового діапазону
Артикуляційна гімнастика	Тренування вимови складних звуків, скоромовки	Покращення чіткості мовлення
Інтонаційні вправи	Виразне читання з різними емоціями	Уміння передавати настрій
Творчі завдання	Інсценізації, театралізовані виступи	Розвиток мовленнєвої культури

У процесі такої роботи реалізується принцип поступового переходу від наслідування до самостійності. Поступово дитина починає контролювати власне дихання під час довших речень, робить логічні паузи перед новими думками, навчається відчувати ритм мови.

Під час аналізу педагогічного досвіду встановлено, що формування вмінь управляти голосом і диханням під час виразного читання художніх творів в учнів

4 класу – складний, але надзвичайно важливий компонент виразного читання. Практика і досвід показують, що більшість учителів початкових класів приділяють увагу розвитку техніки мовлення, проте робота часто носить епізодичний характер і не завжди регулярно проводиться під час навчання.

Найефективнішими формами роботи є систематичні тренування голосу, дихальні вправи, різноманітні завдання, які інтегруються в уроки літературного читання. Залучення учнів до творчих видів діяльності – інсценізацій, театралізованих читань – сприяє закріпленню практичних умінь і формує в дітей молодшого віку любов до слова. Важлива умова – високий рівень професійної культури вчителя, його власна мовленнєва виразність, яка є прикладом для наслідування.

Отже, формування вмінь управляти голосом і диханням під час виразного читання художніх творів в учнів 4 класу у практиці початкової школи – це реальне завдання сучасної педагогіки, яка потребує методичної підтримки, творчого підходу й особистої зацікавленості педагога. Саме вчитель виступає прикладом для дітей, бо голос учителя – головний інструмент, за допомогою якого формується любов до читання й культура мовлення загалом.

Висновки до розділу I

У першому розділі нашого наукового дослідження розкрито теоретико-методологічні основи проблеми формування вмінь управляти голосом і диханням учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів. Аналіз наукової літератури засвідчив, що проблема розвитку техніки мовлення належить до актуальних напрямів сучасної початкової освіти. Ці дослідження мають міждисциплінарний характер, оскільки поєднує лінгвістичний, психологічний, педагогічний і фізіологічний аспекти.

У параграфі 1.1 було з'ясовано сутність базових понять і термінів. До термінологічного каркасу дослідження було віднесено терміни *формування умінь, техніка мовлення, здобувачі початкової освіти, виразне читання,*

художні твори, управляти голосом, управляти диханням, формування вмінь управляти голосом і диханням в учнів 4 класу. Розкриття сутності цих термінів сприяло формулюванню нами визначення терміну:

- *формування вмінь управляти голосом і диханням в учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів* – педагогічний процес, який об'єднує засвоєння теоретичних знань про техніку мовлення з їх практичним застосуванням під час виразного читання художніх творів, сприяє розвитку мовної культури, читацької компетентності та загального рівня мовленнєвих навичок учнів.

У параграфі 1.2 розглянуто формування вмінь управляти голосом і диханням як науково-педагогічну проблему. На основі праць Н. Бабич, А. Капської, Г. Олійник, І. Кравцової, Л. Мороз-Рекотової та інших дослідників встановлено, що розвиток техніки мовлення – це обов'язкова складова професійної підготовки вчителя початкової освіти. Теоретичний аналіз підтвердив, що правильне мовленнєве дихання забезпечує не лише якість звучання, а й психофізіологічну витривалість мовця. Уміння управляти голосом сприяє виразності, логічності та послідовності, емоційній насиченості мовлення. Формування цих умінь у майбутніх педагогів визначено як поетапний і системний процес, який поєднує знання з фонетики, риторики, психології мовлення та педагогічної майстерності. Сформованість таких умінь у вчителя забезпечує якісний мовленнєвий розвиток його учнів.

У параграфі 1.3 проаналізовано практику формування вмінь управляти голосом і диханням у початковій школі. Досвід педагогів, а саме С. Богатко, О. Хващенської, Л. Башманівської і т.д., довів, що системна робота над голосом і диханням сприяє вдосконаленню виразного читання учнів, розвитку їхнього мовлення, мислення, уваги та пам'яті. Практичні методи, що довели ефективність, включають поєднання дихальних вправ з артикуляційними тренуваннями, читання текстів з емоційним забарвленням. Учитель, який володіє технікою виразного читання, стає прикладом для наслідування, формує в

здобувачів освіти мотивацію до самовдосконалення та любов до художнього слова.

Отже, у результаті опрацювання наукових джерел і педагогічного досвіду вчителів встановлено, що формування вмінь управляти голосом і диханням – це багатокomпонентний процес, який інтегрує мовленнєву, пізнавальну, естетичну та комунікативну сфери діяльності дитини молодшого віку. Цей процес забезпечується відповідною підготовкою вчителя, методичним супроводом уроків читання й цілеспрямованим добром художніх творів, здатних стимулювати емоційно-естетичне сприйняття дитини.

Таким чином, перший розділ магістерської роботи дав змогу:

- з'ясувати сутність базових понять і термінів;
- визначити науково-педагогічні підходи до формування вмінь управляти голосом і диханням у здобувачів початкової освіти;
- проаналізувати досвід і практику реалізації цієї проблеми в початковій школі.

Здійснений теоретичний аналіз створює методологічну основу для проведення подальшого констатувального та формувального експериментів, що спрямовані на виявлення реального рівня підготовленості вчителів і визначення ефективних методів розвитку в учнів навичок володіння голосом і диханням у процесі виразного читання.

РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ УПРАВЛЯТИ ГОЛОСОМ І ДИХАННЯМ УЧНІВ 4 КЛАСУ ПІД ЧАС ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ

2.1. Актуальний стан готовності вчителя початкових класів до формування в учнів 4 класу вмінь управляти голосом і диханням під час виразного читання художніх творів

Теоретичний матеріал, про який ішлося в I розділі нашого наукового дослідження, дає нам ще раз зрозуміти, що виразне читання – це складний процес, який передбачає володіння основами техніки мовлення: правильним диханням, чіткою дикцією, силою й інтонацією голосу.

Дослідженню актуального стану готовності вчителя до формування вмінь управляти голосом і диханням в учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів передувало виконання таких завдань:

- виявити стан готовності вчителів початкової школи до формування вмінь управляти голосом і диханням під час виразного читання художніх творів. З'ясувати, наскільки педагоги усвідомлюють значення цієї діяльності, якими знаннями та вміннями володіють, які труднощі відчують у практичній роботі та яку потребу мають у вдосконаленні власної підготовки;
- визначити критерії, показники та рівні дослідження сформованості у вчителя до формування вмінь управляти голосом і диханням в учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів;
- розробити процедуру анкетування для вчителів початкової школи.

Під час констатувального етапу було визначено компоненти, критерії та показники готовності вчителів до формування в учнів умінь управління голосом і диханням. Виокремлено такі компоненти: мотиваційний, знаннєвий та діяльнісний.

Далі деталізуємо зміст визначених компонентів:

1. Мотиваційний компонент включає в себе вияв вмотивованості до формування вмінь управляти голосом і диханням в учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів.
2. Знаннєвий компонент стосується оволодінню знань про процес управління голосом, про процес управління диханням, про процес управління голосом і диханням під час виразного читання художніх творів.
3. Діяльнісний компонент включає в себе сформованість умінь управляти голосом і диханням в учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів.

Зазначене вище слугує підставою для узагальненого представлення в таблиці 2.1 компонентів, критерії та показників готовності вчителя до формування вмінь управляти голосом і диханням в учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів

Таблиця 2.1

Критеріально-показникова основа визначення рівнів готовності вчителя до формування вмінь управляти голосом і диханням в учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів

Компоненти	Критерії	Показники
Мотиваційний	Спонукальний	Вияв вмотивованості до формування вмінь управляти голосом і диханням в учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів
Знаннєвий	Орієнтувальний	Володіння знаннями про процес управління голосом, про процес управління диханням, про процес управління голосом і диханням під час виразного читання художніх творів
Діяльнісний	Процесуальний	Сформованість умінь управляти голосом і диханням в учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів

Також нами було складено характеристики чотирьох рівнів сформованості готовності вчителя до формування вмінь управляти голосом і диханням в учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів.

Характеристика високого рівня розвитку досліджуваної готовності

Учителі цього рівня систематично застосовують вправи для розвитку голосу й дихання, володіють широким арсеналом методичних прийомів, добре адаптують їх до індивідуальних особливостей учнів. Вони виступають прикладом мовленнєвої культури, легко демонструють зразки виразного читання, активно використовують інтонаційні засоби виразності під час роботи з художніми творами. Тобто цей рівень характеризується наявністю глибоких знань із техніки мовлення, дихання, дикції та інтонації, а також здатністю практично реалізовувати ці знання під час заняття з дітьми молодшого віку.

Характеристика вище-середнього рівня розвитку досліджуваної готовності

Учителі цього рівня володіють основними теоретичними знаннями з питань техніки мовлення та можуть застосовувати їх на практиці, проте роблять це періодично. Вони розуміють значення роботи над голосом і диханням, але не завжди включають ці вправи до уроків. Педагоги цієї групи демонструють зацікавленість у саморозвитку, охоче беруть участь у методичних заходах, однак потребують додаткових знань для розширення власного інструментарію.

Характеристика середнього рівня розвитку досліджуваної готовності

Учителі цього рівня розуміють важливість формування в учнів навичок керування голосом і диханням, але проводять вправи періодично, здебільшого за зразками з підручників чи методичних посібників. Часто вони не мають сформованої системи вправ і потребують підтримки з боку методистів. Тобто цей рівень характеризується поверховими знаннями у сфері техніки мовлення, обмеженим набором прийомів і невпевненістю під час роботи над виразним читанням.

Характеристика середнього рівня розвитку досліджуваної готовності

Учителі цього рівня мають фрагментарні знання про техніку мовлення й не вміють реалізовувати їх на практиці. Вони не проводять дихальних вправ, уникають роботи з голосом через відсутність досвіду, браку завдань або впевненості у власних силах. Часто вважають, що розвиток голосу й дихання – це завдання логопеда або керівників певних гуртків, наприклад, у театральному. Потребують цілеспрямованої методичної допомоги та навчання базових прийомів формування виразного читання.

За результатами констатувального етапу педагогічного експерименту було виявлено домінування вище середнього рівня готовності вчителя до формування вмінь управляти голосом і диханням в учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів.

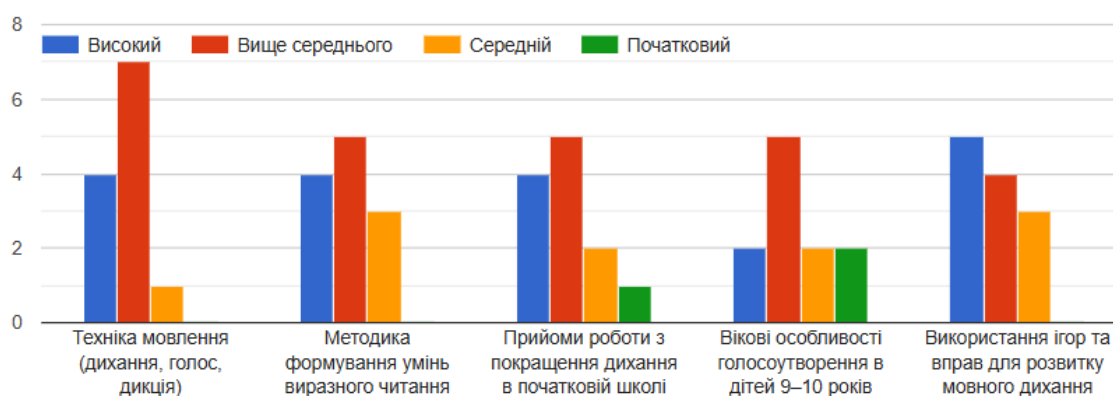

Рис. 2.1. Результати констатувального етапу дослідження рівнів сформованості готовності вчителя до формування вмінь управляти голосом і диханням в учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів.

Аналіз результатів опитування вчителів початкової школи, яке проводилося у формі анкетування (Додаток А) засвідчив:

- усвідомлення педагогами значення проблеми та важливість формування в учнів умінь керувати голосом і диханням під час виразного читання;
- потребу в тренінгах, проведення більше практичних семінарів, розширення систематизації методичних матеріалів та їх поетапність впровадження. Це свідчить про брак уваги до питань розвитку мовленнєвої

культури та техніки голосу в системі підготовки вчителів початкової школи;

- переважна більшість вчителів мають базові знання, проте не вважають їх достатніми для впевненого застосування на практиці;
- переважна більшість педагогів зазначили, що відчують нестачу методичних матеріалів та готових розробок для проведення такої роботи під час уроку;
- про труднощі, які виникають під час формування в учнів умінь керувати голосом і диханням. Наприклад, брак часу на уроці, низька мотивація учнів, нестача методичних матеріалів, невпевненість у власних вміннях. При цьому респонденти висловили бажання отримати додаткову методичну підтримку, приймати участь у семінарах чи тренінгах із техніки мовлення. Також була пропозиція щодо включення батьків у процес формування мовленнєвих умінь учнів, щоб підтримати їх навчання вдома.

Отже, результати констатувального етапу показали, що вчителі початкової школи усвідомлюють значення формування вмінь управляти голосом і диханням під час виразного читання художніх творів, проте більшість не мають достатніх знань і практичних умінь для реалізації цього напрямку у своїй діяльності. З'ясовано, що основними чинниками, які гальмують ефективність роботи вчителів у цьому напрямі – це обмеженість часу заняття, відсутність тренінгів та спеціальних курсів, нестача методичних рекомендацій, а також недостатня практика застосування голосових і дихальних вправ у навчальному процесі.

Отримані результати свідчать про потребу у вдосконаленні системи підготовки вчителів початкової школи до розвитку мовленнєвої техніки учнів. На формувальному етапі дослідження передбачається створення та перевірка ефективності спеціально розробленої методики, спрямованої на підвищення професійної компетентності педагогів у сфері розвитку голосу та дихання молодших школярів.

2.2. Педагогічний інструментарій формувального етапу наукової розвідки

Формувальний етап експериментального дослідження мав на меті перевірити ефективність запропонованої системи вправ, спрямованих на розвиток у дітей молодшого віку вмінь управляти голосом і диханням учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів.

Під час проведення констатувального етапу ми зрозуміли, що більшість вчителів початкових класів потребують допомоги та визнають важливість цієї проблеми, але через недостатню кількість часу та відсутність необхідних матеріалів, нами було вирішено створити сайт, на якому будуть комплекс дихальних, голосових, дикційних та інтонаційно-емоційних вправ, об'єднаних у єдину методичну структуру. Також задля експерименту ми використовували методичні рекомендації А. Капської, Г. Олійник, Л. Башманівської та деякі вправи із «Системи дидактичних вправ з удосконалення техніки читання» [50].

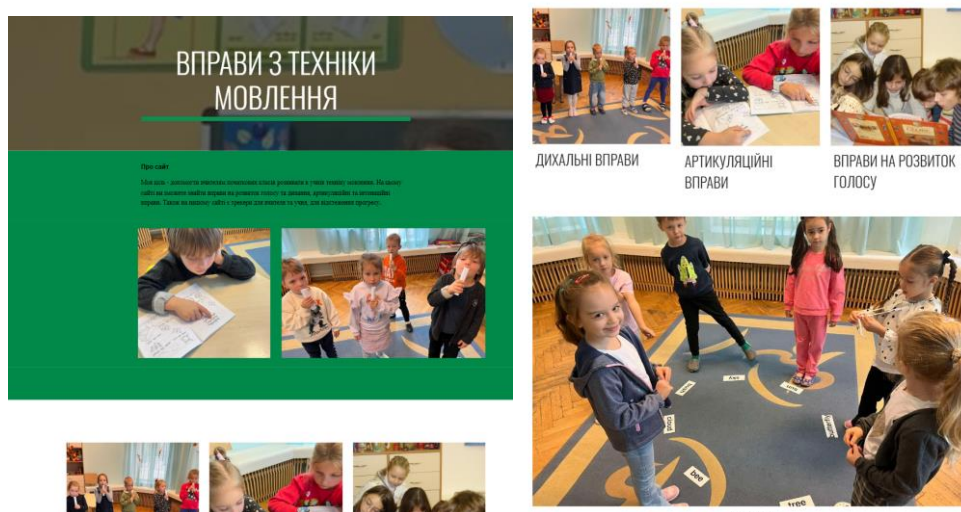

Рис. 2.2. Сформований сайт на вправи на голос і дихання для учнів

Формувальний етап експерименту проводився впродовж одного місяця на базі чотирьох закладів загальної середньої освіти ТОВ «Вересень» дитячий лінгвістичний центр Печерського району м. Києва, ліцей №34 імені Віктора Максименка Подільського району м. Києва, середня загальноосвітня школа I-III ступенів №42 Дніпровського району м. Києва, Ліцей № 176 імені Мігеля де Сервантеса Сааведри Дніпровського району м. Києва.

У дослідженні взяли участь 120 учнів четвертих класів, поділених на експериментальні та контрольні класи. В експериментальних класах впроваджувалася авторська система вправ, на основі методичних рекомендацій А. Капської, Г. Олійник, Л. Башманівської (також вправи із збірника [50]), а в контрольних – здійснювалася за традиційною методикою навчання виразного читання. Педагоги експериментальних груп отримали короткі методичні рекомендації та опис педагогічного інструментарію.

Експеримент складався з трьох послідовних етапів:

1. Підготовчо-мотиваційний – формування інтересу учнів до виразного читання, усвідомлення важливості правильного голосу та дихання.
2. Тренувальний – систематичне виконання комплексу вправ на розвиток голосу, дихання, дикції та інтонації.
3. Творчо-узагальнювальний – застосування сформованих умінь під час читання художніх творів, декламації, роботи в парах.

Розроблена система вправ складався із чотирьох блоків, які реалізовувалися поетапно – від опанування правильного дихання для розвитку виразності мовлення.

I. Вправи на розвиток дихання

1. «Свічка»

Мета: формування контрольованого, плавного видиху

Хід виконання: Дітям отримують аркуші паперу розміром 4 * 8 см. Вихідне положення: сидіти прямо (або стояти з рівною спиною), нижній край аркуша тримати великим і вказівним пальцями правої руки, верхній край розміщений на рівні рота на відстані 15 – 18 см. Важливо, щоб плечі залишалися нерухомими, а дихання спокійним [50].

Очікувані результати: розвиток стабільного видиху.

2. «Хвиля»

Мета: навчити рівномірному ритму дихання.

Хід виконання: на вдих учні піднімають руки вгору, на видих – опускають.

Очікуваний результат: розвиток ритмічного дихання та координації руху з мовленням.

3. «Паровозик»

Мета: координація дихання й артикуляції

Хід виконання: діти, імітуючи рух паровоза, вимовляють на одному подиху «пух-пух-пух», контролюючи видих.

Очікуваний результат: синхронізація дихання й вимови.

II. Вправи на розвиток голосу

1. «Ехо»

Мета: навчити контролювати силу голосу.

Хід виконання: учитель вимовляє слово, учні повторюють його тихіше або голосніше. Можна провести завдання в парах.

Очікуваний результат: розвиток чуття сили й тембру голосу.

2. «Голосовий термометр»

Мета: навчити змінювати висоту голосу.

Хід виконання: учитель рукає рукою вгору – діти підвищують голос, вниз – знижують.

Очікуваний результат: розвиток інтонаційної гнучкості.

3. «Моє ім'я звучить»

Мета: підвищити впевненість у власному голосі.

Хід виконання: учень називає своє ім'я по-різному: радісно, тихо, урочисто, з подивом.

Очікуваний результат: формування навички емоційного самовираження.

III. Вправи на дикцію та артикуляцію

1. «Скоромовка-естафета»

Мета: вироблення темпу мовлення.

Хід виконання: учні передають одна одній скоромовку, дотримуючись ритму.

Очікувані результати: координація дихання і темпу.

2. «Квітковий місяць»

Мета: формування плавності переходу між звуками, тренування чіткості голосних та дзвінких приголосних.

Хід виконання: Учитель демонструє малюнок квітки з пелюстками – а, о, у, е, и, і.

Очікуваний результат: розвиток контрольованої артикуляції, плавності звучання, стабільного мовленнєвого дихання.

3. «Розмовляють обличчя»

Мета: розвивати міміко-артикуляційну координацію, готувати м'язи обличчя до виразного мовлення.

Хід виконання: учитель пропонує дітям уявити, що їхні обличчя «розмовляють» без слів. Учні по черзі відтворюють «емоції» - здивування, радість, сум, образу, гордість – за допомогою лише губ, щік і язика, без голосу.

Очікуваний результат: розвиток виразності артикуляції, узгодження рухів обличчя з мовленнєвим завданням.

IV. Вправи на інтонацію, емоційність і виразність

1. «Голос героя»

Мета: передати емоційний стан персонажа.

Хід виконання: учні читають уривки різними голосами – сумним, веселим, здивованим.

Очікуваний результат: розвиток емоційної виразності.

2. «Читаю серцем»

Мета: інтеграція всіх набутків.

Хід виконання: декламація улюбленого вірша з емоційною передачею змісту.

Очікуваний результат: сформованість цілісної техніки мовлення.

3. «Музика речення»

Мета: усвідомлення інтонаційного малюнка речення, розвиток слухової уваги.

Хід виконання: учитель читає речення кілька разів із різними інтонаційними: розповідною, запитальною, спонукальною. Учні визначають тип речення за «музикою голосу».

Наприклад: «Підеш зі мною до лісу?» «Підеш зі мною до лісу.» «Підеш зі мною до лісу!»

Очікувані результати: формування вміння розпізнавати й відтворювати тип інтонації.

Також нами було створено два треки: один для вчителя, другий – для учнів (Додаток Г).

ТРЕКЕР ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

НОТАТКИ :

ВПРАВИ НА ДИХАННЯ									
01	02	03	04	05	06	07	08	09	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30

ВПРАВИ НА ГОЛОС									
01	02	03	04	05	06	07	08	09	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30

АТРТИКУЛЯЦІЙНІ ВПРАВИ									
01	02	03	04	05	06	07	08	09	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30

ІНТОНАЦІЙНІ ВПРАВИ									
01	02	03	04	05	06	07	08	09	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30

Рис. 2.3. Трекер для вчителя

Мета трека для вчителя: Систематизувати та відстежувати ефективність роботи щодо формування вмінь учнів 4 класу керувати голосом і диханням під час виразного читання художніх творів, забезпечити послідовність і результативність педагогічного впливу.

Трекер для вчителя виконує функцію педагогічного моніторингу – дозволяє фіксувати щоденну практику, відзначати прогрес класу й одночасно формувати власну аналітичну позицію щодо ефективності вправ. Він допомагає

педагогу бачити динаміку розвитку класу, а також корегувати навчальний процес відповідно до спостережень.

ТРЕКЕР ДЛЯ УЧНЯ

МЕНЕ ЗВАТИ: _____ КЛАС: _____

День	Я контролював/ла дихання під час читання	Мій голос звучав чітко й упевнено	Я виразно передавав/ла настрій твору	Мій настрій після читання 😊 😐 😞
Понеділок	☐	☐	☐	😊 😐 😞
Вівторок	☐	☐	☐	😊 😐 😞
Середа	☐	☐	☐	😊 😐 😞
Четвер	☐	☐	☐	😊 😐 😞
П'ятниця	☐	☐	☐	😊 😐 😞

НАЙЦІКАВИША ВПРАВА: _____

ЩО Я ВМІЮ ТЕПЕР РОБИТИ
КРАЩЕ, НІЖ РАНІШЕ: _____

Рис. 2.4. Трекер для учня

Мета трекеру для учня: Формувати в дітей молодшого віку навички самоспостереження, самооцінки та усвідомленого контролю дихання та голосу під час виразного читання художніх творів; сприяти розвитку позитивного ставлення до власного мовлення.

Трекер для учня має мотиваційно-ігровий характер: він допомагає дитині бачити власний поступ, перетворюючи навчання на захопливий процес. Завдяки зрозумілій структурі (щоденні галочки, смайлики, короткі коментарі) учень формує навички саморефлексії, а вчитель отримує об'єктивну інформацію для оцінювання динаміки.

Разом ці два трекери створюють єдину систему для моніторингу:

- *Учительський трекер* – інструмент аналізу та управління процесом

формування мовленнєвих умінь.

- *Учнівський трекер* – інструмент самоконтролю, самооцінки та розвитку усвідомленого ставлення до читання.

У процесі формувального етапу ці вправи виконувалися систематично – на кожному уроці літературного читання 10-15 хвилин. Робота супроводжувалася поступовим ускладненням завдань: від окремих звуків до цілісних текстів, від контролю дихання до емоційного озвучення уривків.

Учителі виступали не лише організаторами, а й фасилітаторами навчального процесу. Вони контролювали виконання вправ, демонстрував приклади голосової подачі тексту.

Таким чином, створений педагогічний інструментарій довів свою дієвість і став основою для підсумкового аналізу. На завершення місячного періоду експерименту було проведено контрольний зріз, який дозволив порівняти отримані результати з початковим. Результати подано в параграфі 2.3.

2.3. Організація та аналіз результатів педагогічного дослідження

На початку експерименту проведено вхідну діагностику, яка дала змогу визначити середній рівень володіння учнями основами виразного читання, контролю дихання та голосу. Діагностика включала:

- Читання короткого тексту вголос (спостереження за диханням, гучністю, чіткістю вимови);
- Аналіз умінь використовувати логічні паузи;
- Виконання вправ на контроль дихання.

Після проведення формувального етапу експерименту, який тривав один місяць у чотирьох школах, було здійснено підсумкову перевірку рівнів сформованості вмінь управляти голосом і диханням учнів 4 класу. Метою контрольного зрізу стало визначення ефективності розробленої системи вправ, а також простеження змін у розвитку мовленнєво-дихальних умінь учнів експериментальних і контрольних класів.

Для об'єктивності результатів було визначено такі критерії сформованості вмінь управляти голосом і диханням:

- *Фізіологічний критерій* – контроль дихання, уміння вдих і фразове мовлення, рівень дихальної витривалості;
- *Артикуляційно-голосовий* – чистота вимови, сила та стійкість голосу, інтонаційна виразність;
- *Інтонаційний* – здатність передавати зміст і емоції тексту через голос і дихання.

Рівні сформованості оцінювалися за такими показниками:

- *Високий рівень* – дитина володіє голосом, дихає рівномірно, виразно читає, дотримується інтонації;
- *Вище середнього* – переважно правильно дихає, але іноді потребує підказок, голос контрольований, але не завжди стабільний;
- *Середній* – має уявлення про правильне дихання, проте виконує завдання нестійко, допускає збивання темпу;
- *Початковий* – порушене дихання, нечітка дикція, слабе інтонаційне оформлення тексту.

Підсумкове оцінювання проводилися після завершення восьми занять, під час яких учні експериментальних класів виконували систему вправ, описану в параграфі 2.2. Оцінювання здійснювалося у формі практичного завдання – читання короткого художнього тексту з подальшим спостереженням за якістю дихання, силою голосу, плавністю мовлення та виразністю читання. Результати експерименту було узагальнено в таблиці 2.2.

Динаміка рівнів сформованості вмінь керувати голосом і диханням у процесі виразного читання (у %)

Рівень сформованості	Експериментальні класи (до)	Експериментальні класи (після)	Контрольні класи (до)	Контрольні класи (після)
Високий	6 %	14 %	7 %	8 %
Вище середнього	20 %	28 %	21 %	22 %
Середній	46 %	40 %	45 %	45 %
Початковий	28 %	16 %	27 %	25 %

Як показує таблиця, після формувального етапу в експериментальних класах спостерігається поступова позитивна динаміка розвитку вмінь управляти голосом і диханням під час виразного читання художніх творів. Кількість учнів із високим рівнем зросла від 6% до 14%, тобто майже в 2,5 разів, а частка тих, хто має вище середнього, збільшилась із 20% до 28%. Водночас кількість учнів із початковим рівнем зменшилась із 28% до 16%, що свідчить про певний прогрес навіть за короткий проміжок часу. Середній рівень залишився найбільш чисельним (40%), але показав тенденцію до поступового переходу вищих результатів.

У контрольних класах зміни незначні – підвищення в межах 1-2%, що можна пояснити природним розвитком мовленнєвих умінь здобувачів освіти в процесі навчання. Це підтверджує, що саме цілеспрямоване використання спеціальних вправ забезпечило більш відчутний ефект.

У процесі спостереження вчителі відзначили, що вже після кількох занять учні експериментальних класів почали більш усвідомлено дихати під час читання, прагнули читати плавно, без «ковтання» закінчень. Вони краще

орієнтувалися у смислових центрах тексту, чіткіше виділяли логічні наголоси, активніше змінювали силу й висоту голосу залежно від змісту.

Завдяки вправам на дихання («Свічка», «Хвиля», «Паровозик») учні навчилися контролювати вдих і видих, зменшилась напруга в плечах та голосових зв'язках. Після виконання голосових вправ («Ехо», «Сходинок голосу», «Моє ім'я звучить») учні стали впевненіше читати вголос, без монотонності, з помітною виразністю. Інтонаційно-емоційні вправи сприяли підвищенню артистизму, природності та вмінню передавати емоційний стан персонажів. Педагоги також підкреслювали, що діти стали менше соромитися свого голосу, охоче приймали участь у виразному читанні.

Загальна динаміка змін у рівнях сформованості вмінь свідчить, що:

- *в експериментальних класах* спостерігається приріст на 16% учнів, які перейшли від початкового та середнього рівнів до вищих;
- *у контрольних класах* зміни становлять лише 2-3%, що є статистично незначним показником.

Особливо позитивні зрушення зафіксовано за дихальним критерієм, адже вправи вимагали активного включення дихальної мускулатури, розвитку відчуття темпу, ритму та паузи. Також покращилися показники інтонаційно-емоційного критерію: учні навчилися логічно завершувати думку, дотримуватися мелодики речення, емоційно підкреслювати головну ідею твору. Проведене педагогічне дослідження довело результативність розробленої системи вправ. Зміст і структура занять виявилися оптимальними для 4 класу, оскільки враховували вікові можливості учнів і поєднували ігрову, емоційну та тренувальну складові.

Отримані результати підтверджують ефективність розробленого педагогічного інструментарію. Навіть упродовж місяця системної роботи учні експериментальних класів продемонстрували реальні зміни у своїй мовленнєвій поведінці: вони стали впевненішими, краще контролюють дихання, сила їхнього голосу стала природньою, без крику, а читання – більш емоційно забарвленим і усвідомленим. Порівняльний аналіз рівнів сформованості показав, що

цілеспрямована робота над розвитком голосу та дихання сприяє не лише вдосконаленню техніки мовлення, а й розвитку мислення, уваги, пам'яті, уяви – тобто формуванню комплексної мовленнєвої компетентності.

Таким чином, запропонована система вправ – дієвий засіб розвитку мовленнєво-дихальних умінь, а сама методика може бути використана на уроках літературного читання та української мови як частина роботи над виразністю мовлення. Подальша робота може передбачити її адаптацію для учнів інших вікових груп або для інтеграції з театральнo-інтонаційними методиками.

Отже, комплекс вправ забезпечив поетапне формування вмінь – від засвоєння техніки дихання до виразного інтонування, застосування ігрових прийомів стимулювало інтерес до роботи з текстом, системність та емоційність занять сприяли стійкому розвитку мовленнєвої компетентності, отримані результати підтвердили ефективність авторського підходу до формування дихально-голосових умінь у 4 класі.

Висновки до розділу II

Другий розділ магістерської роботи був присвячений експериментальній перевірці ефективності систем вправ, спрямованих на формування вмінь управляти голосом і диханням учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів. У ході дослідження було проведено констатувальний та формувальний етапи педагогічного експерименту.

На констатувальному етапі (параграф 2.1) педагогічного експерименту було виявлено стан готовності вчителів початкових класів до формування вмінь управляти голосом і диханням учнів 4 класу. Опитування засвідчило, що більшість педагогів розуміють важливість цієї роботи, проте не мають достатнього методичного забезпечення. Це зумовило потребу у створенні системи вправ для практичного впровадження в освітній процес.

У параграфі 2.2 (формувальний етап) було розроблено та впроваджено комплекс вправ, який охоплював дихальні, голосові, дикційні та інтонаційно-емоційні компоненти. І було створено сайт із цими вправами. Педагогічний інструментарій забезпечив послідовне формування вмінь, розвиток мовленнєвої виразності та інтересу до художнього читання. Учителі, залучені до експерименту, відзначили практичну доцільність вправ і легкість їх застосування в повсякденній роботі. Важливим елементом стали трекери для вчителя та учня, які забезпечили системність спостереження та самооцінки результатів.

У параграфі 2.3 показано суттєве підвищення рівнів сформованості в експериментальних класах порівняно з контрольними. Результати підтвердили, що систематичне застосування комплексу вправ дає реальні позитивні зміни навіть за короткий проміжок часу, але регулярним застосуванням. Здобувачі освіти навчилися регулювати дихання, силу голосу, покращили дикцію інтонацію та емоційність мовлення.

Таким чином, педагогічний експеримент підтвердив, що ефективність формування вмінь управляти голосом і диханням забезпечується цілеспрямованою системою роботи, яка включає вправи дихального, голосового, артикуляційного та інтонаційного спрямування, побудовані з урахуванням вікових можливостей учнів початкової освіти.

Проведене дослідження має практичну цінність, адже:

- Пропонує реальний механізм розвитку виразного читання в початковій школі;
- Підвищує професійну компетентність педагога в галузі техніки мовлення;
- Сприяє формуванню в учнів естетичного ставлення до слова, художнього слуху та мовленнєвої культури.

Узагальнюючи результати, ми можемо стверджувати, що запропонована методика – ефективний засіб розвитку особистості учня молодшого віку, адже гармонійно поєднує когнітивні, емоційні та комунікативні аспекти навчання.

Отже, формування вмінь управляти голосом і дихання учнів 4 класу під час читання художніх творів має бути невід'ємною складовою змісту сучасної початкової освіти, що відповідає завдання Нової української школи.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз наукових джерел з проблеми дослідження було завершено обранням робочих визначень для формування термінологічного каркасу наукової розвідки, зокрема таких:

- *Формування уміння* – послідовне проходження етапів від ознайомлення з дією до її свідомого виконання й доведення до автоматизму; це поетапний педагогічний процес, у ході якого здобувачі освіти переходять від елементарних дій до свідомого використання. [12]; [10].

- *Техніка мовлення* – це комплекс навичок, які забезпечують чіткість, правильність і виразність мовлення; «важливий мовленнєвий механізм, без якого не досягнути високих результатів» [19]; [46]; [63].

- *Здобувачі початкової освіти* – здобувач освіти на першому рівні повної загальної середньої освіти, який відповідає першому рівню Національної рамки кваліфікацій (Про затвердження Державного стандарту початкової освіти [45]).

- *Виразне читання* – це вид мовленнєвої діяльності, яке передбачає оволодіння інтонаційними засобами, такими як: темп, управління голосом, використання пауз; «читання художнього тексту з дотриманням логіко-інтонаційних і ритмомелодійних особливостей, що забезпечує його адекватне сприйняття слухачами» [19].

- *Художні твори* – це доступний за змістом і формою літературний текст, що має виховний та естетичний потенціал. [10]; [27].

- *Управління голосом* – у методиці виразного читання означає свідоме використання його параметрів – сили, висоти, тембру, темпу та мелодики – для досягнення комунікативної виразності [6].

- *Управління диханням* – це здатність свідомо координувати вдих і видих у процесі мовлення, добирати довжину фрази відповідно до змістових відрізків тексту [30].

- *Формування вмінь управляти голосом і диханням в учнів 4 класу* під

час виразного читання художніх творів – педагогічний процес, який об'єднує засвоєння теоретичних знань про техніку мовлення з їх практичним застосуванням під час виразного читання художніх творів, сприяє розвитку мовної культури, читацької компетентності та загального рівня мовленнєвих навичок учнів. (виведено нами).

2. На основі аналізу наукових і методичних праць встановлено, що формування дихально-голосових умінь – це міждисциплінарний процес, який поєднує фізіологічні, психологічні, лінгвістичні та педагогічні аспекти.

У віці 9-10 років учні мають достатній розвиток дихальної системи для засвоєння елементарних прийомів мовленнєвого дихання. Проте вони потребують систематичного тренування для вироблення навички правильного вдиху, чіткої дикції та правильного використання голосу.

Згідно з концепцією Нової української школи, мовленнєва компетентність розглядається як базова, а отже, навчання виразного читання повинно охоплювати роботу над технікою дихання й голосу. Цією проблемою педагоги та дослідники займалися ще в ХХ столітті, зокрема А. Капська, Н. Бабич, Н. Бібік, Г. Олійник і т.п. Практика свідчить, що робота над виразністю читання сприяє не лише мовленнєвих, а й загальнопізнавальних здібностей дитини: уваги, слуху, уяви та мислення.

Теоретичний аналіз дозволив визначити основні педагогічні умови ефективного формування дихально-голосових умінь:

- системність і послідовність роботи;
- опора на фізіологічні особливості учнів молодшого віку;
- використання ігрових та емоційно-естетичних форм навчання;
- інтеграція вправ у процес вивчення художніх творів;
- створення сприятливого психологічного клімату.

Під час опрацювання досвіду вчителів (С. Богатко, Л. Лаврушко, О. Хващенька й т.п.) встановлено, що вправи на керування голосом і

диханням мають проводитися систематично, короткими серіями, бажано у формі гри. Такі вправи не лише розвивають техніку мовлення, а й підвищують мотивацію до читання, розвивають упевненість у собі.

З позиції сучасної освітньої парадигми (НУШ) робота над технікою мовлення сприяє розвитку ключових компетентностей – комунікативної, культурної, емоційно-ціннісної. Учитель виступає не просто організатором мовленнєвої діяльності, а фасилітатором, який формує в дитини відчуття слова, темпу, емоційності тексту.

Практичне значення цього завдання полягає в розробленні методичних рекомендацій і системи вправ, які можуть бути використанні під час занять із літературного читання, української мови, у позакласній роботі. Ефективність роботи підтвердилася результатами формувального етапу.

3. На констатувальному етапі дослідження було проведено анкетування. Аналіз результатів показав, що більшість педагогів визнають важливість роботи над технікою мовлення, проте лише декілька систематично впроваджує відповідні вправи.

Основними перешкодами є: брак знань із техніки мовлення, відсутність спеціальних методичних матеріалів, недостатня кількість часу на уроці.

Готовність вчителя до формування вмінь управляти голосом і диханням учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів, у якій об'єднано мотиваційний, знаннявий та діяльнісний компоненти.

Також встановлено таку відповідність між компонентами, критеріями та показниками:

- мотиваційний компонент – спонукальний критерій –
показник: вияв вмотивованості до формування вмінь управляти голосом і диханням учнів у 4 класів під час виразного читання художніх творів;

- знаннявий компонент – орієнтувальний критерій –
показник: володіння знаннями про процес управління голосом, про процес управління диханням, про процес управління голосом і диханням під час виразного читання художніх творів;

- діяльнісний компонент – процесуальний критерій – показник: сформованість уміння управляти голосом і диханням в учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів.

Також визначено чотири рівня (високий, вище середнього середній, початковий) сформованості готовності вчителів до формування вмінь управляти голосом і диханням учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів та складено характеристики цих рівнів.

4. Формувальний етап педагогічного експерименту став логічним продовженням попередніх етапів і був спрямований на практичну перевірку ефективності розробленої системи вправ для формування вмінь управляти голосом і диханням учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів.

Експеримент проводився на базі чотирьох закладів у м. Києві: ТОВ «Вересень» дитячий лінгвістичний центр Печерського району, ліцей №34 імені Віктора Максименка Подільського району, середня загальноосвітня школа I-III ступенів №42 Дніпровського району, Ліцей № 176 імені Мігеля де Сервантеса Сааведри Дніпровського району. Усього в дослідженні взяли участь 120 учнів 4-х класів, яких було поділено на експериментальні (60 учнів) та контрольні (60 учнів) класи.

Тривалість формувального етапу становила один календарний місяць, протягом якого систематично впроваджувалися дихальні, голосові, артикуляційні та інтонаційні вправи. У контрольних класах навчання здійснювалося за чинними програмами без спеціального мовленнєвого тренування.

Основу педагогічного інструментарію становила система вправ, укладена на основі методичних рекомендацій А. Капської, Г. Олійник, Л. Башманівської та «Системи дидактичних вправ з удосконалення техніки читання».

До системи увійшли такі блоки:

- Дихальні вправи: «Свічка», «Хвиля», «Паровозик» – на формування контрольованого мовленнєвого дихання, уміння плавно видихати повітря, не напружуючи голосові зв'язки;

- Голосові вправи: «Ехо», «Голосовий термометр», «Моє ім'я звучить» – для розвитку сили, висоти, тембру, управління голосом залежно від емоційного змісту;

- Артикуляційні вправи: «Скоромовка-естафета», «Квітковий місяць», «Розмовляють обличчя» – для вироблення чіткої дикції, гнучкості артикуляційного апарата;

- Інтонаційні вправи: «Голос героя», «Читаю серцем», «Музика речення» – для формування інтонаційної виразності, вміння передавати зміст твору через емоційне забарвлення мовлення.

Вправи добиралися з урахуванням вікових особливостей учнів 9-10 років, короткотривалості уваги та потреби в емоційному залученні. Робота здійснювалася у формі ігрових тренувань, театралізованих читань, що дозволяло уникнути перевантаження й зберегти інтерес учнів.

На кожному уроці літературного читання передбачалися 3-5 хвилинні дихальні або голосові вправи. Для оцінки результативності використовувалися спостереження, контрольне читання.

Аналіз отриманих результатів свідчить про позитивну динаміку розвитку дихально-голосових умінь у здобувачів освіти експериментальних класів. Так, за підсумками експерименту:

- високий рівень сформованості зріс з 6% до 14%
- вище середнього – з 20% до 28%
- середній рівень з 46% до 40%

Початковий рівень – з 28% до 16%

У контрольних класах зміни були незначними: високий рівень зріс лише 5% до 7%, середній залишився домінуючим (48%), а початковий – знизився неістотно (з 29% до 26%).

Учителі, залучені до експерименту, відзначили, що після систематичних занять учні почали читати більше впевнено, менше перевтомлюватися, навчилися дотримуватися пауз, не збивалися на вдиху, краще регулювали силу голосу та відчували ритм тексту. Особливо помітними стали зміни у виразності

художнього читання: учнів частіше використовували інтонаційні засоби для передавання емоцій героїв, логічно виділяти ключові слова, з'явилась естетичність мовлення. Педагоги відзначили позитивний вплив вправ на дисципліну дихання та поставу учнів: вони стали сидіти рівніше, не напружували плечі, говорили спокійніше.

Розроблена система вправ продемонструвала високу ефективність завдяки своїй комплексності, інтеграції в освітній процес і гуманістичному спрямуванню. Особливо важливим є те, що вправи мають емоційно-естетичний характер, що відповідає віковим особливостям учнів.

Таким чином, формувальний етап педагогічного експерименту підтвердив, що системне впровадження педагогічного інструментарію, побудованого на поєднанні дихальних, голосових, артикуляційних і інтонаційних вправ, забезпечує ефективне формування вмінь управляти голосом і диханням учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів. Порівняльний аналіз результатів засвідчив статистично достовірні позитивні зміни у сформованості мовленнєвих умінь учнів експериментальних класів порівняно з контрольним, що свідчить про доцільність і результативність запропонованої системи.

Проведене педагогічне дослідження дало можливість комплексно розкрити проблему формування вмінь управляти голосом і диханням учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів. Теоретичні узагальнення, результати анкетування, спостереження та експериментальної перевірки підтвердили ефективність запропонованої системи вправ.

У процесі дослідження було виявлено, що в шкільній практиці питання розвитку мовленнєвого дихання та голосу часто залишаються поза увагою. Педагоги переважно орієнтуються на швидкість, правильність і розуміння прочитаного, тоді як виразність і техніка мовлення сприймаються як другорядні. Результати константувального етапу показали, що більшість учителів мають вище середнього рівень сформованості до формування цих умінь, що свідчить про потребу в методичній підтримці й практичних рекомендаціях.

Отже, проведене дослідження не лише підтвердило важливість роботи над голосом і диханням у процесі виразного читання, а й запропонувало реальні педагогічні шляхи підвищення ефективності цього процесу в початковій школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми початкової освіти: теорія і практика: збірник матеріалів Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції (24 жовтня 2023 року) / за заг. ред. О. Гордієнко. Житомир, 2023. 159 с.
2. Антощук Є. Швидка педагогічна допомога. Чи варто швидко читати у початкових класах, або секрети швидкого читання. *Початкова освіта*. 2006. №11. С. 14–17.
3. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. Львів: Світ, 1990. 230 с.
4. Байдюк Л. М. Теоретичні передумови формування основ читацької компетентності молодших школярів. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. URL: <http://znp.udpu.edu.ua/article/view/265918>
5. Башманівська Л. А. Методика навчання української літератури: від теорії до практики: навчально-методичний посібник. Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2024. 148 с.
6. Башманівська Л. А., Башманівський В. І. Дикція й емісія голосу. Виразність професійного мовлення журналіста: навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів і дистанційного навчання. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2022. 108 с.
7. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід у початковій школі: теорія і практика. Київ: Педагогічна думка, 2018. 204 с.
8. Богатко С. П. Розвиток читацької компетентності молодших школярів. URL: <https://naurok.com.ua/z-dosvidu-roboti-rozvitok-chitacko-kompetentnosti-molodshih-shkolyariv-18128.html>
9. Большакова І. Українська мова та читання : підруч. для 4 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х ч.) : Ч. 2 / І. О. Большакова, І. Г. Хворостяний. Харків : Вид-во «Ранок», 2021. 128 с. : іл.

- 10.Вашуленко М. С. Методика навчання української мови в початковій школі. Київ: Освіта, 2011. 384 с.
- 11.Гапоненко Л.М. Як удосконалити навички читання. *Розкажіть онуку*. 2004. №7-8. С. – 79-80.
- 12.Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
- 13.Горбушина Л. А. Вироблення навиків виразного читання на уроках читання. URL: <https://naurok.com.ua/viroblennya-navikiv-viraznogo-chitannya-na-urokah-chitannya-21940.html>
- 14.Горошкіна О., Груба Т. Українська наукова мова: теорія і практика : навчально-методичний посібник. Суми : Університетська книга, 2023. 108 с.
- 15.Дорошенко С. І. Основи культури і техніки усного мовлення : навч. посіб. Харків, 2002. 144 с.
- 16.Досвід роботи "Розвиток навичок швидкого та виразного читання у молодших школярів на уроках літературного читання
- 17.Іваненко В.І. Щоденні 5» формують навички якісного читання: методичні рекомендації. URL: <https://naurok.com.ua/schodenni-5---formuyut-navichki-yakisnogo-chitannya-220600.html>
- 18.Ігнатенко Н. Особливості розуміння навчальних текстів молодшими школярами. *Світло*. 2002. №4.-С. 40–43.
- 19.Капська А. Й. Виразне читання, Київ : Вища школа, 1986. 166 с.
- 20.Капська А. Й. Як навчати учнів виразно читати, 1978, 108 с. Бібліогр.: с. 106 – 107.
- 21.Карпенко Л.Г. Види роботи над текстом. *Початкове навчання та виховання*. 2007. №29 С. 10–17.
- 22.Климова К.Я. К 49 Основи культури і техніки мовлення: навч. посібник. 2е вид., випр. і доп. К.: Ліра–К, 2006. 240 с.

- 23.Кравцова І. А. Формування і розвиток навички виразного читання в учнів початкової школи в контексті нового Державного стандарту. Педагогіка вищої та середньої школи. 2013. Вип. 39. С.127-132
- 24.Кравцова І. А. Основи культури і техніки мовлення: [навчальний посібник] / І. А. Кравцова, Л. Р. Шпачук. Кривий Ріг: КПП ДВНЗ «КНУ», 2013. 294 с.
- 25.Куріпта В.І. Ефективні методи і прийоми удосконалення навички читання. *Початкове навчання та виховання*. 2005. №29–30. С. 38–48.
26. Лаврушко Г.Б Формування читацької культури у початковій школі. *Науково-методичні підходи до розвитку інтересу до читання і формування читацьких навичок у дітей в рамках програми "Інтелект України"*. URL:
<https://vseosvita.ua/library/ctattia-formuvannia-chytatskoi-kultury-u-pochatkovii-shkoli-naukovo-metodychni-pidkhody-do-rozvytku-interesu-do-chytannia-i-formuvannia-chytatskykh-na-926272.html>
27. Лантковська Л.А., Прошина В.В., Буйніцька В. Й., Кіндрат О. І. *Уроки риторики : посібник для вчителів*. Дунаївці. 2020
- 28.Лаптева Л. Читання – віконце у світ. *Початкова школа*. 1997. №11. С. 11–13.
- 29.Лупенко-Ковтун С.М. Збірка цікавих вправ і дидактичних ігор для вдосконалення техніки читання учнів початкових класів. Володимир-Волинський:ВВПК, 2019. 51 с.
- 30.Мамешина М. Функціональний стан дихальної та серцево-судинної системи школярів 5-6 класів. *Актуальні проблеми фізичного виховання різних верств населення*, 2025. №13-19. URL: <https://journals.urau.ua/hdafk-tmfv/article/view/325429>
- 31.Мартиненко В. Учуся керувати своїм диханням і голосом під час читання віршів.
- 32.Мартиненко В. О Індивідуальний підхід до формування і розвитку навички читання молодших школярів: методичний посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 104 с.

33. Мороз-Рекотова Л. В. Культура мовлення та виразне читання : навчальний посібник. Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2015. 222 с.
34. Науково-дослідницька робота «Функціональний стан кровоносної та дихальної систем у дітей шкільного віку». URL: <https://vseosvita.ua/library/naukovo-doslidnicka-robota-funkcionalnij-stand-krovonosnoi-ta-dihalnoi-sistem-u-ditej-skilnogo-viku-136130.html>
35. Олійник Г. А. Виразне читання: Основи теорії: навч. посібник. К : Вища шк., 1995. 207 с.
36. Опис досвіду роботи вчителя початкових класів Богатко Світлани Петрівни «розвиток читацької компетентності молодших школярів». URL: <https://naurok.com.ua/z-dosvidu-roboti-rozvitok-chitacko-kompetentnosti-molodshih-shkolyariv-18128.html>
37. Опис досвіду «Удосконалення навичок читання». URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/01002owt-3f5a.docx.html>
38. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення : навч. посіб. К. : «Видавництво «Центр учбової літератури», 2012. 184 с.
39. Педагогічний словник / За редакцією дійсного члена АПН України Ярмаченка М. Д. К.: Педагогічна думка, 2001
40. Пономарів О. Культура слова. Мовностилістичні поради. Київ, 2011. 272 с.
41. Початкова школа : науково-методичний журнал/ Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. Київ : Початкова школа, 2000
42. Практика управління закладом освіти: спеціалізований журнал. 2018. № 5. С. 27
43. Проблема читання в сучасному інформаційному суспільстві : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції, 12 вересня 2019 р., м. Київ / Ін-т педагогіки НАПН України; за заг. ред. Т. О. Яценко. Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. 122 с.
44. Програма гуртка «Виразне читання», 4 клас URL: https://teacher.at.ua/publ/programa_gurtka_virazne_chitannja/46-1-0-4169

45. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>
46. Савченко О.Я. Методика читання у початкових класах. К.: Освіта, 2007. С. 52–77.
47. Сагач Г. М. Словник основних термінів та понять риторики: [Навч. посіб.]. К. : МАУП, 2006. 280 с. (Б-ка «Златоуст»; Вип. 1). Бібліогр. : с. 269-278.
48. Семенов О.М. Культура наукової української мови: навч. посіб. /За ред. Л.І. Мацько. Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2008. 252 с.
49. Сергеева Л. М. Управлінські навички молодшого спеціаліста: теорія та методика формування: Монографія /За ред. С. О. Сисоевої. К.: «К», 2001. 202 с. іл. – Бібліогр.: 171 – 187
50. Система дидактичних вправ з удосконалення техніки читання. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/0001nh-987a.docx.html>
51. Скрипник М. Ю. Техніка мовлення. Формування навичок виразного читання в учнів. 2022
52. Скрипиченко Н. Ф. та ін. Читання в 4 кл. чотириріч. почат. шк.: Посібн. Для вчителя/ Н. Ф. Скрипиченко, О. Я. Савченко, Н. Й Волошина. – К.: Рад. шк., 1989. 128 с. (Б-ка вчителя почат. кл.)
53. Соняк Н. Формування у молодших школярів навичок роботи з текстовою інформацією. Початкова школа. 2007. №7. С. 10–13.
54. Стаття «Мовленнєвий розвиток молодших школярів та сучасна мовна освіта». URL: <https://naurok.com.ua/stattya-movlenneviy-rozvitok-molodshih-shkolyariv-ta-suchasna-movna-osvita-67807.html>
55. Стасюк Ольга Михайлівна, Система вправ для удосконалення читацьких навичок молодших школярів. Бібрський ОЗЗСО І – III ст. ім. Уляни Кравченко, 2019. С.79
56. Стиранко О. М. Розвиток навичок читання, уміння працювати з книгою як засіб розумового виховання учнів. URL: <https://vseosvita.ua/library/rozvitok-navicok-citanna-uminna-pracuvati-z-knigou-ak-zasib-rozumovogo-vihovanna-ucniv-558621.html>

57. Суржук Т. Формування навички читання молодших школярів у процесі індивідуально-диференційованого навчання. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка*. Тернопіль, 2006. Вип.3. – 117.
58. Техніка мовлення. Формування навичок виразного читання в учнів
59. Томан Іржі. Мистецтво говорити. К., 1986. С. 201.
60. Фенко М. Я., Мацюк З. С. Виразне читання : робоча програма та методичні рекомендації. Луцьк: ПП Іванюк, 2013. 83 с.
61. Формування у молодших школярів навичок швидкочитання як засобу усвідомленого сприйняття художнього. URL: <https://naurok.com.ua/metodichniy-posibnik-formuvannya-u-molodshih-shkolyariv-navichok-shvidkochitannya-yak-zasobu-usvidomlenogo-spriynyattya-hudozhnogo-slova-131746.html>
62. Хващевська. О. Методика формування навичок виразного читання в учнів початкової школи 2021. URL: <http://profped.ddpu.edu.ua/article/view/246377>
63. Шевчук Л. В. Фізіологія і техніка мовлення [Електронний ресурс] електрон. метод. рек. та матеріали до практич. занять для здобув. першого (бакалавр.) рівня вищ. освіти спец. 035 Філологія (спеціалізації 035.10 Прикладна лінгвістика) / уклад.: Л. В. Шевчук. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2024. 21 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкетування

Шановний вчителе!

Ми проводимо дослідження з формування вмінь управляти голосом і диханням в учнів 4 класу під час виразного читання художніх творів. Ваші відповіді, судження, пропозиції допоможуть знайти ефективні шляхи вирішення даної проблеми.

I. Загальні відомості

1. Стаж педагогічної роботи:

☐ до 5 років ☐ 6–10 років ☐ 11–20 років ☐ понад 20 років

2. Освіта:

☐ молодший спеціаліст ☐ бакалавр ☐ магістр

3. Чи проходили Ви курси, тренінги або семінари з техніки мовлення, риторики чи виразного читання?

☐ так ☐ ні

Якщо так, то які саме? _____

II. Мотиваційно-ціннісний компонент

4. Наскільки Ви вважаєте важливим формування в учнів умінь керувати голосом і диханням під час читання?

☐ дуже важливо ☐ скоріше важливо ☐ частково важливо ☐ неважливо

5. Чи вважаєте Ви себе прикладом мовленнєвої культури для учнів?

☐ так ☐ частково ☐ ні

6. Чи отримуєте Ви задоволення від уроків виразного читання та роботи з художнім твором?

☐ завжди ☐ іноді ☐ рідко ☐ ніколи

III. Когнітивний компонент (знання)

7. Оцініть свій рівень знань із таких аспектів (позначте відповідь), як:

Аспект	Високий	Вище середнього	Середній	Початковий
Техніка мовлення (дихання, голос, дикція)	☐	☐	☐	☐
Методика формування умінь виразного читання	☐	☐	☐	☐
Прийоми роботи з покращення дихання в початковій школі	☐	☐	☐	☐
Вікові особливості голосотворення в дітей 9–10 років	☐	☐	☐	☐
Використання ігор та вправ для розвитку мовного дихання	☐	☐	☐	☐

IV. Практично-діяльнісний компонент

8. Як часто Ви проводите вправи на розвиток дихання і голосу під час уроків?

☐ на кожному уроці ☐ 1–2 рази на тиждень ☐ рідко ☐ не
проводжу

9. Які методи Ви використовуєте для формування умінь керувати голосом у дітей?

- ☐ дихальні вправи ☐ скоромовки ☐ рольове читання ☐
логопедичні ігри ☐ інше (вказати) _____

10. Чи організовуєте Ви роботу над інтонацією, темпом, силою голосу, паузами?

- ☐ систематично ☐ епізодично ☐ не звертаю особливої уваги

11. Чи залучаєте Ви аудіо/відеозаписи для демонстрації зразків виразного читання?

- ☐ так ☐ іноді ☐ ні

V. Рефлексивно-аналітичний компонент

12. Які труднощі Ви відчуваєте під час формування в учнів умінь керувати голосом і диханням?

- ☐ брак методичних матеріалів
☐ недостатня підготовка вчителя
☐ відсутність часу на уроці
☐ низька мотивація учнів
☐ інше (вказати) _____

13. Чи хотіли б Ви отримати методичні рекомендації, вправи або тренінг із розвитку голосу і дихання у дітей?

- ☐ так ☐ можливо ☐ ні

14. Ваші пропозиції щодо удосконалення підготовки вчителів до формування мовленнєвих умінь учнів:

Посилання: https://docs.google.com/forms/d/1bdpfgQKjTfGoLZWH-_Dfr9k0-tfyIkmZb4Bv0RqRqDA/edit#response=ACYDBNjnzdsJVKKeA3ccQoNBBXXxU7otA4rv5EKV2GWOXVb2AjFaGxjSBpm9pCdPRkU_mToM

Апробація результатів дослідження

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

СЕРТИФІКАТ

засвідчує участь

Комарової Ірини

у I Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції
«НАУКОВІ ІНСАЙТИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ:
ВІД ПОШУКУ ДО ВТІЛЕННЯ»

Декан
Факультету педагогічної освіти

Київ, 24 жовтня 2025 року

Ольга КОТЕНКО

Сайт із вправами для вчителів

Посилання: <https://sites.google.com/view/speech-technique/%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0>

ВПРАВИ З ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ

Про сайт

Моя ціль - допомогти вчителям початкових класів розвивати в учнів техніку мовлення. На цьому сайті ви зможете знайти вправи на розвиток голосу та дихання, артикуляційні та інтонаційні вправи. Також на нашому сайті є трекери для вчителів та учнів, для відстеження прогресу.

Трекер для вчителя та учня

ТРЕКЕР ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

НОТАТКИ:

ВПРАВИ НА ДИХАННЯ

01	02	03	04	05	06	07	08	09	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30

ВПРАВИ НА ГОЛОС

01	02	03	04	05	06	07	08	09	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30

АТРТИКУЛЯЦІЙНІ ВПРАВИ

01	02	03	04	05	06	07	08	09	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30

ІНТОНАЦІЙНІ ВПРАВИ

01	02	03	04	05	06	07	08	09	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30

ТРЕКЕР ДЛЯ УЧНЯ

МЕНЕ ЗВАТИ: _____ КЛАС: _____

День	Я контролював/ла дихання під час читання	Мій голос звучав чітко й упевнено	Я виразно передавав/ла настрій твору	Мій настрій після читання 😊 😐 😞
Понеділок	☐	☐	☐	😊 😐 😞
Вівторок	☐	☐	☐	😊 😐 😞
Середа	☐	☐	☐	😊 😐 😞
Четвер	☐	☐	☐	😊 😐 😞
П'ятниця	☐	☐	☐	😊 😐 😞

НАЙЦІКАВИША ВПРАВА: _____

ЩО Я ВМІЮ ТЕПЕР РОБИТИ КРАЩЕ, НІЖ РАНІШЕ: _____

КАРТА СПОСТЕРЕЖЕННЯ

за вміннями учнів 4 класу керувати голосом і диханням під час виразного читання

1. Критерій: Дихальна організація мовлення

Показники	Прояви
Тип дихання	грудне / змішане / діафрагмальне
Точність дихальних пауз	вдих у кінці синтагми / у випадкових місцях
Тривалість видиху	тримає фразу на одному видиху / перериває читання
Рівномірність дихання	стабільне / рване / надмірно часте

2. Критерій: Голосова керованість

Показники	Прояви
Сила голосу	рівномірна / надто тиха / надто гучна / коливається
Гнучкість голосу	здатний змінювати гучність відповідно до змісту
Тонус голосу	природний / напружений / монотонний
Стійкість звучання	голос не «провалюється», не зривається

3. Критерій: Інтонаційна виразність

Показники	Спостережувані прояви
Мелодика	варіативна / одноманітна
Логічні наголоси	розставлені вдало / хаотичні / відсутні

Паузування	відповідає смислу / надмірне або невмотивоване
Емоційність читання	природна / формальна / відсутня

4. Критерій: Темп і ритм мовлення

Показники	Спостережувані прояви
Темп	оптимальний / надто швидкий / надто повільний
Ритм	плавний / уривчастий
Стійкість темпу	утримує / часто змінює
Залежність темпу від дихання	темп порушується через нестачу повітря

5. Критерій: Артикуляційна чіткість

Показники	Спостережувані прояви
Чіткість звуків	чітко / розмито / ковтає закінчення
Артикуляційний тонус	природний / перенапружений / млявий
Вимова складних слів і скоромовок	упевнена / зісковзування / перебої
Плавність мовлення	плавне / ламане

ШКАЛА РІВНІВ СФОРМОВАНOSTI

Високий рівень

- учень користується діафрагмальним диханням;
- вдихи точні, короткі, співпадають зі смисловими паузами;
- сила й темп голосу контрольовані;
- інтонація багата, емоційно доречна;
- читання плавне, технічно вільне.

Вище середнього рівень

- дихання переважно правильне, інколи поверхневе;
- вдихи в більшості випадків у логічно правильних місцях;

- сила голосу здебільшого рівномірна, можливі коливання;
- інтонація виразна, але не завжди послідовна;
- темп читання інколи змінюється через втому або хвилювання.

Середній рівень

- дихання нестабільне, переважно грудне;
- часті випадкові вдихи;
- голос нерівномірний, місцями напружений;
- монотонна інтонація;
- темп нерівний, порушується через неправильне дихання.

Початковий рівень

- поверхнєве, хаотичне дихання;
- вдихи здійснює всередині слова або випадково;
- голос слабкий, або надмірно гучний, часто зривається;
- інтонація одноманітна чи відсутня;
- читання уривчасте, невиразне.

ГОТОВА ФОРМА ДЛЯ ЗАПОВНЕННЯ

ІІБ учня: _____

Дата: _____

Критерій	Показники	Рівень (✓)
1. Дихання	тип дихання, паузи, видих, рівномірність	В / ВС / С / П
2. Голос	сила, стійкість, гнучкість	В / ВС / С / П
3. Інтонація	мелодика, паузи, логічні наголоси, емоційність	В / ВС / С / П
4. Темп і ритм	швидкість, плавність, рівність	В / ВС / С / П
5. Артикуляція	чіткість, плавність, тонус	В / ВС / С / П